

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524

Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı
As a Controversial Faith Problem Grave Torment

Yazar / Author
Mehmet ÖDEMİŞ

KSÜ. İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
Kahramanmaraş / Türkiye
mehmetodemis@hotmail.com

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 02/03/2017
Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 25/06/2017
Makale Yayın Tarihi: 27/12/2017
Yayın Sezonu/Pub Date Season: Temmuz-Aralık / July-December
Yıl / Year: 15
Sayı / Issue: 30
Sayfa /Page: 503-567

Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı

Özet

Genelde berzah hayatı özelde ise kabir azabı meselesi, İslam'ın ilk devirlerinden bu yana tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalı mevzu, akaid kitaplarında kendisine yer bulmasına rağmen itirazlar da eksik olmamıştır. Tartışmanın temel nedeni, kabir azabı ile ilgili Kuran'da delaleti açık bir ayetin yokluğudur. Bu sebeple 'kabir azabı vardır' diyenler, daha çok hadisleri referans almaktadır. Konuyla ilgili hadislerin âhâd haber kategorisinde değerlendirilmesi ise tartışmayı biraz daha köreltmekte ve içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bugün İslam'ın ahiret takdiminde kabir azabına dair anlatı ve tasvirlerin, Kuran'da varlığı açıkça belirtilen ve insanların kendisiyle uyarıldığı cehennem azabından daha fazla yer teşkil eder hale gelmesi konunun önemini artırmaktadır. Makalenin amacı, 'kabir azabı vardır' ya da 'yoktur' şeklinde bir hüküm vermekten ziyade tartışmaya sadece usul açısından bir katkı sunmaktır.

Anahtar Kavramlar: Ruh, Berzah, Münker-Nekir, Kabir, Azap.

As a Controversial Faith Problem Grave Torment

Abstract

From the early days of Islam until now, 'Grave life' which is also known as 'Grave torment' has been a controversial subject. Although this controversial subject is included in the books of Akaid, there have been always objections to it. The root cause for these objections was there is nothing explaining 'Grave torment' in the Quran. That's why the ones who claims 'existence of Grave torment' bases their claim more on Hadiths. All the Hadiths about this subject are categorized as Hadiths reported by one person only. This situation makes the subject more controversial. However, today if

we check the resources that we have ‘*Grave torment*’ occupies more space than the existence of Hell torment which explicitly explained in Quran. This article is not prepared to discuss the existence or absence of Grave Torment. Our goal only to represent by method.

Keywords: Soul, Afterlife, Witness Angles, Grave, Torment.

GİRİŞ

Kelam tarihine baktığımızda -Mutezileden bir kaç isim dışında- neredeyse hiç kimsenin kabir azabına aykırı bir fikir beyan etmediği görülmektedir. Bununla beraber İslam’ın ilk asırlarından itibaren akaid konuları içinde kendine yer bulmuş olan kabir hayatının varlığı ve mahiyeti, son dönemlerde ciddi bir tartışma mevzu haline gelmiştir. Meseleye karşı çıkanların itirazları, metodolojik ve epistemolojik noktada birleşmektedir. Makalemizin amacı, *kabir azabı vardır ya da yoktur* şeklinde bir kanaate varıp hüküm vermekten ziyade, İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren klasik kaynaklarımızda varlığı kabul edilen ve zaman içinde zenginleşen edebiyatı ile itikat sahasının ana konularından biri haline gelen bu meseleyi, bugün reddedenlerin delillerini kritize etmek ve meseleyi öncülleri ve ardılları ile etraflıca ele almaktır. Bunu yaparken yerleşik kabir azabı inancının argümanlarını da elimizden geldiğince değerlendirmeye çalıştık.

İslam dininin öte dünya tasavvuru ana hatlarıyla ehl-i kitabın inanç sistemi ile örtüşmesine karşın ne Hıristiyanlık ne de Yahudi akidesinde berzah hayatı benzeri bir inanca rastlanmaktadır. Bu vakıa bizi evvela, şayet kabir azabı diye bir şey yoksa bu inancın başka kültürlerden İslam’a sızdığı düşüncesine götürmektedir. İslam’ın çok hızlı bir yayılma süreci yaşadığı ilk asırlarda, yeni Müslüman olan toplulukların henüz oluşmakta olan İslam kültürüne kendi kültürel motiflerini ve inançlarını taşıdıkları tarihsel bir gerçekliktir. Bu kültürleşme ortamı, özellikle mezheplerin ortaya çıkmasında münbit bir ortam hazırlamıştır. Buna karşın İslam’ın yayıldığı coğrafyalardaki toplumların kadim dinlerinde, bu inancın bir

örneğine rastlayamamak, kabir/berzah hayatı inancının, tümüyle İslam düşüncesinin kendi iç dinamiklerinden doğduğu kanısını güçlendirmektedir.

Eski Ahit'in Daniel kitabında kabir, Kuran'da olduğu gibi bir uyku yeri olarak zikredilmektedir.¹ Yahudiliğin kutsal metinlerinde kabir hayatına dair bir inanca rastlamak mümkün değildir.² Hatta Tevrat'ta ve diğer Yahudi kutsal metinlerinde Allah'a iman dışında nelere inanılması gerektiğine dair sistematik bilgi bulunmaz. On emirde sadece Allah'a iman meselesinden bahsedilmektedir. Bu nedenle Sadükiler ve reformistler gibi bazı Yahudi mezheplerinde ahiret inancı yoktur.³

Hristiyanlıkta da durum pek farklı değildir. Eski ve Yeni Ahit'te ölen kişinin kabirdeki hayatı bir uyku hali şeklinde anlatılır. Kitab-ı Mukaddes'te "ölüler diyarı" anlamında Hades ya da Şeol kavramları geçmektedir. "Mezarlık, insanlığın ortak mezarı, aşığı yer" gibi anlamlara gelen bu mefhumlar, ahiretten önce ödül ya da azabın tadıldığı bir yer anlamında kullanılmamaktadır.⁴

Mecüsilik'te ise kabir hayatı ile ilgili bir inanç gelişmemiştir. Sadece kadim Ortadoğu dinlerinden Sâbiilik'te bedenden ayrılan ruhun mezardan çıkarak "ışık alemine" doğru kırk beş gün sürecek bir yolculuğa çıktığı ve bazı ruhların dünyada işledikleri günahlar nedeniyle bu yolculuk esnasında çeşitli işkenceler çektikleri anlatılmaktadır.⁵ Ancak bu azap da kabirde değil, adeta astral (ruhsal) bir yolculuk şeklinde ruha uygulanmaktadır.

İslam'ın inanç sistemi ile Ehl-i Kitabın inanç sistemi arasında

¹ "Yerin toprağında uyuyanların bir çoğu uyanacak. Kimisi sonsuz yaşam için kimisi de utanç ve sonsuz nefret için uyanmış olacak." Kutsal Kitap, Eski Ahit, Daniel 12:2

² Süleyman Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat-Kabir Hayatı, Konya, 1986, s.52

³ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 1997, s.248

⁴ "... Oğlumun yanına, ölüler diyarına yas tutarak ineyeğim, diyor; oğlu için gözyaşı dökmeye devam ediyordu." (Anlatım Yusuf'un ölümünü haber alışından sonra Yakup Peygamberin verdiği tepki ile ilgilidir.) Kutsal Kitap, Yaratılış, 37:35, 42:38, 44:29, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2015

⁵ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, s.134

pek çok noktada benzerlik bulunmasına rağmen kabir hayatı hususunda bir farklılaşmanın varlığı göze çarpmaktadır.

1) Kabir Kavramı ve Kuran'da Kullanımı

Kabir azabının varlığını kabul edenlerin ve reddedenlerin, kabir kelimesine farklı anlamlar yüklediği ve ruhun, öldükten sonraki serüveni hakkında aykırı kanaatler taşıdığı görülmektedir. Bu bakımdan, öncelikle bu mefhumlar üzerindeki fikrî ayrışmayı belirterek konuya başlamak doğru olacaktır.

Kabr kelimesi, “ölen insanın gömüldüğü yer” anlamına gelen *el-kabr*, *el-kubur* sözcüklerinin isim halidir. ⁶ “Kabrın bulunduğu yer” anlamında makber kelimesi de buradan türetilmiştir. Kelime Kuran'da bir yerde (Tevbe/84) tekil, diğer kullanımlarında (Hac/7, Fatır/22, Mümtehine/13, İnfitar/4, Adiyat/9) ise çoğul olarak geçer. Tekil ve çoğul kullanımına iki örnek vererek iktifa edeceğiz:

“Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resul'ünü inkar ettiler ve fasık olarak öldüler.” ⁷

“Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir.” ⁸

Kabir kelimesinin geçtiği ayetlerin tümü üzerinde yapılacak bir inceleme, bizi bu kelimenin kullanımından hareketle kabirde hayat olduğu fikrine gitmekten alıkoymaktadır. Bununla birlikte ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde göreceğimiz gibi çeşitli hadislerden hareketle kabir statik değil dinamik bir alan olarak anlam kazanmıştır.

Kuran'da kabir kelimesinin yanı sıra *el-cedes* kelimesinin ço-

⁶ Miftâhu'l-Kelîmâtü'l-Kuran, trc: Mahmud Çanga, İstanbul, 1994, s.376 ; Râgıp el-İsfehâni, Müfredât, thk. Safvan Adnan Davudi, Beyrut, 1996, s.651

⁷ Tevbe 9/84

⁸ Hacc 22/7

ğulu olan *el-eccâs*⁹ ve *el-merkad*¹⁰ kelimesi de kullanılmaktadır.

2) Berzah Kavramı ve Kuran'da Kullanımı

Berzah kavramı, kelime olarak “iki şey arasındaki engel” manasına gelmektedir.¹¹ Cürcânî'ye göre, bununla “*misal alemi*” ifade edilir. Yani berzah, dünya ve ahiret arasındaki sınırdır. Diğer yandan berzah, soyut manalar alemi ile maddi cisimler alemi arasındaki meşhur alemdir. Ona ulaşıldığı zaman ibadetler kendilerine münasip olan şeylerle teccsüt ederler. O, munfasıl hayaldir.¹² Bu kavram; ölümlle başlayıp yeniden diriltilmeye (ba's) kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile ahiret arasındaki alem ve kabir hayatı karşılığında kullanılmaktadır.¹³ Kelam ilminde de berzah terimi genellikle bu manada kullanılmış ve ölümü nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her insanın mutlaka bir berzah döneminden geçeceği kabul edilmiştir. Ancak bazı hadislerde mümin, kafir yahut günahkar olarak ölenlerin berzah döneminde karşılaşacakları durumlar hakkında açıklamalar yapılmakla birlikte, bu nevi ayrıntılı bilgiler Kuran-ı Kerim'de bulunmadığı için berzah döneminin mahiyeti ve kabir ahvaline dair meseleler itikadi mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur.¹⁴

Sözcüğün asıl kullanımı ise “iki şey arasındaki engel” şeklindedir:

“*Biri tatlı, susuzluk giderici; diğeri tuzlu, acı olan iki denizi salıplı katan da aralarına bir engel; mani bir perde koyan da O'dur.*”¹⁵

“(Allah) iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında birbirlerine karışmamaları için bir engel vardır.”¹⁶

⁹ Yasin 36/51, Kamer 54/7, Meâric 70/43

¹⁰ Yasin 36/52

¹¹ el-İsfehânî, Müfredât, s.118

¹² Seyyid Şerif Cürcânî, Kitabü't-Târifât, Trc: Arif Erkan, İstanbul, 1997, s.48

¹³ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c.5, s.525

¹⁴ Cüneyt Gökçe, agm, s.525

¹⁵ Furkan 25/53

¹⁶ Rahman 55/20

“Nihayet onlardan birine ölüm geldiği zaman, ‘Ey Rabbim beni geri gönder ki boşa geçirdiğim dünyada yararlı iş yapayım’ der. Hayır, bu onun söylediği (boş bir) sözdür. Arkalarında diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”¹⁷

Berzah aleminin varlığına delil olarak gösterilen bu ayet, bir yoruma göre aslında berzahın bir alem olmadığına en açık kanıtıdır. Zira ölümden sonra kıyamet sabahına kadar, ölmüş kimse için bir zaman ve mekan söz konusu değildir.¹⁸ İkbâl de bu ayeti yorumlarken ayette bahsedilen berzahın, “ba’sü ba’de’l-mevt” yani ölümle ölümden sonra diriliş arasındaki bekleyiş olabileceğini söyler.¹⁹

Ruhun bedenden ayrıldıktan sonra varlığını devam ettirdiği hipotezini ileri süren Kelamcılar, berzah süresi içinde ruhun bedene ilişki kurduğunu kabul ederler. Bu durumda berzah; ruhun ahirette yeniden bir bedene sahip oluncaya kadar, ilk bedeni ile süren yaşantısı anlamında kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre berzah, bir yokluk hali değil ancak bir varlık halidir.²⁰

Bununla birlikte Kuran’da yer alan aşağıdaki ayetin, berzah hayatı diye bir varlık boyutunun olmadığını ispat ettiğini savunanlar da vardır: “Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini ise belirli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette hikmetler vardır.”²¹ Bu ayette ölümüne hükmedilenlerin canlarının/ruhlarının Allah katında tutulacağı açıkça belirtilmektedir. Onlara göre berzah aleminin, Platon’un idealar aleminin değişim geçirerek İslam’a girmiş bir formu niteliğindedir.²²

¹⁷ Müminun 23/99-100

¹⁸ Sadettin Merdin, İslam’ın Pavlusları II, İstanbul, 2015, s.261

¹⁹ Muhammed İkbâl, İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Trc: Ahmet Asrar, İstanbul, s.158,

²⁰ Erkan Yar, Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s.140

²¹ Zümer, 39/42

²² Merdin, İslam’ın Pavlusları II, s.267-278; Yazar, bu sahayla ilgili pek çok eseri

Kabir azabı ile ilgili en kritik kavramsallaştırma, berzah teriminde kendini göstermektedir. Öyle ki yukarıdaki ayetlerin delaletinin açıklığına rağmen bu sözcüğe yüklenen anlam ilk dönemlerden itibaren hayli farklı bir seyir izlemiştir. Tefsir kitaplarındaki yorumlara baktığımızda, ilgili ayetlerde berzah kelimesine verilen anlamların birbirine çok yakın manalarda kullanıldığını görmekteyiz.²³ Kavramın geçtiği yukarıdaki üç ayete semantik açıdan bakıldığında “iki şey arasındaki engel, geri dönüşe mani olan bir set” gibi anlamlar bizi karşılamaktadır. Bunun dışında, ayetlerde berzah teriminin kabir hayatını çağrıştıracak bir kullanımı bulunmamaktadır.

3) Ruhun Mahiyeti ve Akıbeti

Kabir azabı tartışmalarının mahiyetini belirleyen unsurlardan biri de ruhun niteliği ile ilgilidir. İhtilaf; ölümden sonra ruha ne olduğu ya da nereye gittiği, ruhun ölen kişinin bedenine tekrar dönüp dönmediği, kabir azabının varlığı, şayet varsa ruhsal mı bedensel mi yoksa her ikisine birden mi vaki olduğu konularında odaklanmaktadır. İslam alimleri arasında ruhun varlığı hususunda fikir ayrılığı yoktur fakat onun mahiyeti hakkında çeşitli ihtilafların bulunduğu vakidir. Zira ruh hakkında nakli delillerde çok az kayıt bulunmaktadır. Mevzu tümüyle metafizik sahaya girmektedir ve ruhun ne olduğu hakkında bilgi kanallarımız sınırlıdır. Şurası muhakkak ki ahiret inancı, ruh-beden şeklinde düalistik bir felsefeyi gerekli kılmaktadır.

Ruhla ilgili toparlayıcı ve ikna edici önermeleri ilk dile getire-

bulunan İbn Ebi Dünya'nın (ö.281) Hinduizm, Budizm ve Yunan filozoflarından çok fazla etkilenmek ve alıntılar yapmakla itham edildiğini hatırlatır.

²³ Süleyman Ateş, Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri, c.6, s.118-265, c.9 s.189 ; Mevdüdi, Tefhîmu'l-Kuran, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, c.3, s. 434-595 ; Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, c.6, s.79 ; c.7 s.371

* Türk Amirali Seydi Ali Reis, Merâtü'l Memâlik adlı eserinde (16. y.y) İran körfezinde denizin acı sularının altında tatlı su kaynaklarının bulunduğunu ve donanması için bunlardan faydalandığını yazar. Amerikan petrol şirketi de içme suyu için Zahran yakınlarında kuyular kazmadan İran körfezindeki aynı kaynaklardan su almıştır. Bunlar Allah'ın birliğinin ve kainatın yegane Rabbi olduğunun delillerindedir. (Mevdüdi, Tefhîmu'l-Kuran, c.3, s. 595)

nin Platon olduğu kabul edilir. Platoncu düşünüşe göre ruh, bedenin ölümünden sonra varlığını devam ettirir. Beden değişken ve fani iken ruh, ölümden itibaren başka bir aleme göçer ve bu dünyanın arızı kirlerinden arınmış bir halde varlığını sürdürmeye devam eder.²⁴

Kuran-ı Kerim’de “*Sana ruhu soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden az bir şey verilmiştir.*”²⁵ buyrulurarak ruhla ilgili çok az bir bilgiye sahip olduğumuz vurgulanmaktadır.

Kuran’da farklı anlamlar hamledilerek zikredilen ruh ifadelerinin bulunduğu belirtmekle yetinip çalışmamızın sınırlarını aşmamak için ayrıntılara girmeyeceğiz.²⁶

Ruh, “*kendisiyle hayat ve hareket elde edilen, menfaatlerin celbini ve zararın önlenmesi sağlayan bir cüzün ismi*”dir.²⁷ Arapça’da rüzgar manasındaki “*rih*” sözcüğünün kökünün de *revh* ve *ruh* olduğu belirtilir.²⁸

Ruh kelimesi, Arapların sosyal ve fiziki çevreleriyle alakalı kullanılmıştır. Bu kullanım onların çöldeki yaşam tarzıyla bağlantılıdır. Çölde esen rüzgar, onunla ağaçların dallarının kıpırdayışı ve bundan duyulan haz bu kavramla ifade edilmiştir.²⁹

Ruhun mahiyetine dair tartışmalar erken dönemlerden itibaren süregelenmiştir. Müslüman Kelamcılar ruhun neliği konusunda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Müslümanlar arasında ruhun cisim olduğu görüşü, onun araz veya soyut cevher olduğu yönündeki görüşten daha erken dönemde ortaya çıkmıştır.³⁰

²⁴ Turan Koç, Ölümsüzlük Düşüncesi, İstanbul, 1991, s.55

²⁵ İsrâ 17/85

²⁶ Kuran’da ruh kelimesi vahiy, İncil, Cebrail gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Şura 42/52, Mümin 40/15, Nahl 16/2, Maide 5/110, Mücadele 58/22.

²⁷ el-İsfehâni, Müfredât, s.369

²⁸ İbn Manzur, Lisânü’l-Arap, Beyrut, 1997, c.5, s.387, İsmail bin Hammâd el-Cevherî, es-Sihâh Tâcül-Lüga ve Sihâhül-Arabiyye, thk. Ahmet Abdülgafur Attar, Beyrut, 1979, c. 1, s.367

²⁹ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.40

³⁰ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.46

Nazzâm'ın (v.231/845) ruh hakkında “*Bedene yayılmış, ömrün başlangıcından sonuna kadar baki kalan, bozulması ve değişmesi mümkün olmayan latif cisimlerdir. Çünkü bozulma ve değişme ona bitişen ve ondan ayrılan fazlalıktır*” dediği kaydedilir.³¹ O'na göre insan ruhtur. Ruh, bu kesif cisme (bedene) girmiş olan latif cisimdir. Cübbâi de ruhun cisim olduğunu, hayattan başka olduğunu ve hayatın araz olduğunu ileri sürüyordu. O lügatçilerin şu sözünü kabul eder: “*İnsanın ruhu çıktı.*” O, ruhta arazların bulunmasının caiz olmadığını iddia etmiştir.³² Cüveynî'ye göre ruh, algılanabilir bedenlerle iç içe geçmiş latif cisimlerden ibarettir. Sünnetullah'a göre cisimlerin hayatiyetinin devamı, ruhların bedenlerle irtibatlarını sürdürmesine bağlıdır.³³

Ruhla ilgili müstakil bir eser yazan İbn Kayyım (v.751/1350), eserinde muhtelif görüşleri zikrettikten sonra en doğru kanaat olarak benimsediği düşüncüyü şöyle ifade eder: “*Nurani, ulvi, hafif, canlı ve hareketli bir cinstir ki uzuvlara geçer. Onun bu geçişi suyun buza, yağın zeytine, ateşin de kömüre geçmesi gibidir. Uzuvar, bu latif cisimden taşan özellikleri kabul etmeye müsait olduğu müddetçe; bu latif cisim uzuvlara karışmış olarak kalır. Latif cismin uzuvlardaki tesirleri, onların hissetmeleri ve irade ile hareket etmeleridir.*”³⁴

Akılların birliğine inanan İbn Rüşd (v.595/1198), ruhların birliğine de inanır. Ona göre, ruhların cevheri herkeste birdir. Cisim değildir, cisme de hulul etmez fakat bedenle bir nevi alakası vardır. Onu idare eder, onda tasarruf eder.³⁵

Ruhun mekanı hususunda, bedenin içinde ve dışında olmadığı gibi ona yakın ve uzak da olamayacağını savunan İkbâl (1938),

³¹ Adudüddin Abdurrahman el-İci, Mevâkıf, İran, 1907, c.8, s.318-319, İbn Kayyım El-Cevziyye, Kitâbü'r-Ruh, trc: Şaban Haklı, İstanbul, 2007, s.253

³² Ebu'l-Hasen el- Eşâri, Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'thilâfü'l-Musallîn, trc: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, 2005, s.262

³³ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Kitâbü'l-İrşâd, trc: Bülent Baloğlu, Ankara, 2012, s.307

³⁴ İbn Kayyım, Kitâbü'r-Ruh, s. 257

³⁵ İbn Rüşd, Faslu'l- Makal, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2015, s.37

bununla birlikte onun bedeninin her bir atomuyla ilişki içerisinde hareket ettiğini iddia eder. Ona göre, ruhun yeteneğine uygun yeni bir mekan anlayışı ortaya atmadıkça bu teması kavramak mümkün değildir.³⁶

Ruhun varlığının reddedilemeyeceğini belirten Harpûti (v.1916), bununla birlikte onun hakikatinin, bedenlerde gerçekleştirdiği tedbir ve tasarruf tarzının net olarak bilinemediğini kaydeder. Aslında tam da bu sebepten ruh konusu, üzerinde en çok ihtilaf edilen meselelerden biri haline gelmiştir.³⁷

Yapılan modern araştırmalar, özellikle spiritüalist yazarların ortaya attıkları yabana atılmayacak tezler, ruhun ölümden sonra varlığını devam ettirdiği düşüncesini, salt bir inanç olmaktan çıkarmaktadır. Bu hakikat, artık deneysel olarak kanıtlanabilecek bir takım delillere erişmektedir. Psişik araştırma enstitülerinin yaptığı ve bedensel ölümden sonra insan kişiliğinin sırlı bir şekilde varlığını idame ettirdiğine dair kanıtlar ortaya koyan araştırmalar, bu hususta bilimsel gizemin perdesini aralamaktadır.³⁸

Kabir azabı meselesi, ruhun ölümden sonra ne olduğu tartışmalarıyla yakından ilgilidir. Ruh beden gibi fani midir? Değilse bedeni terk ettiği andan itibaren bu latif cismin ahvali nedir?

İslam düşünce tarihinde, bu sualler muvacehesinde çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Mutezile kelamının öncü isimlerinden Ebu'l Hüzeyl'e (235/850) göre, ruh arazlardan bir arazdır ve cesedi terk etmesinin ardından fena bulur.³⁹ Eşârî (324/935) ve Bâkılânî (403/1013) de ruhu araz olarak kabul ettiklerinden, bedenlerin ölümüyle birlikte ruhun da yok olduğu görüşünü savunurlar.⁴⁰ Bu düşünürleri ruhun fenasına götüren temel sebep, onu araz olarak

³⁶ Muhammed İkbâl, İslam Düşüncesi, trc: Yusuf Kaplan, İstanbul, 2008, s.115

³⁷ Abdülatif el-Harpûti, Tenkîhu'l-Kelam fî Akâidi Ehli'l-İslam, Haz. Fikret Karaman, İstanbul, 2016, s.107

³⁸ Cafer Sadık Yaran, Bilgelik Peşinde, Samsun, 2002, s. 313

³⁹ İbn Hazm, el-Usul ve'l-Fürû, Beyrut, 1984, 2/85

⁴⁰ Şehristânî, Nihâyetü'l-İkdâm, s.329

görmeleridir. Araz ancak bir cisimle beraber varlık bulur ve cismin ortadan kalkmasıyla birlikte arazın varlığı da son bulur. Fakat İslam teolojisindeki yaygın ve kabul görmüş kanaat, ruhların ölmezliği hakkındadır. Hz. Peygamberin Bedir günü öldürülen müşrikler ile konuşması, şehitlerin diri olduğuna ilişkin ayetlerin varlığı,⁴¹ hissi ve fitri bir kabul olarak bu düşüncenin insanda yer etmiş olması gibi hususlar, ruhun ölümsüzlüğünün kanıtı kabul edilir.

Öte yandan ruhun ölümsüzlüğü fikrinin aklen imkansızlığını savunanlar da vardır. Bu iddiaya göre ruh mümkün varlıktır ve hâdistir. Her hâdis de ölümlüdür ve her mümkün varlık için varlık ve yokluk imkan dahilindedir.⁴²

Makdisî, ruhu beş çeşide ayırır: Birincisi, Nebilerin ruhlarıdır ki bunlar, misk ve okalıptüs kokusu taşıyarak cennette nimetlendirilirler. İkincisi, şehitlerin ruhlarıdır. Bunlar da bedenden ayrıldıktan sonra arşın altına ilişik bir halde nimetlere mazhar olurlar. Üçüncü kategoride, itaatkar müminlerin ruhları vardır. Bunlar nimetlendirilmeksizin bir cennet bahçesinde bulunurlar ve girecekleri cenneti seyrederek mutlu olurlar. Dördüncüsü asi müminlerin ruhlarıdır. Onlar da sema ile arz arasında, havadadırlar. Beşincisi ise kafirlerin ruhlarıdır. Onlar yerin yedi kat altında, siyah kuşların kursaklarında mahkumdurlar. Ruhları cesede muttasıldır ve azap görürler. Cesetler de acıyı hisseder.⁴³ Görüldüğü gibi burada alegorik bir anlatım mevcuttur.

Ruhun ölümsüzlüğünü savunan görüş, ölümlerin ruhlarının hatta ölümler ile kimi dirilerin ruhlarının birbirine kavuşacağını savunur. Uykuda ölümler ile dirilerin ruhları birbirleriyle sohbet eder, bilgi alışverişinde bulunurlar. Sonra Allah ölümlerin ruhlarını tutar, dirilerinkini ise bedenlerine iade eder.⁴⁴ Hadislerden hareketle mü-

⁴¹ Bakara 1/154

⁴² Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.134

⁴³ Makdisî, Hasen bin Ebi Bekir, Gâyetü'l-Meram fi Şerhi Bahrü'l-Kelam, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, s.748-752, Mısır , 2012

⁴⁴ İbn Kayyım, Kitâbü'r-Ruh , s.33

minin ruhunun yükseltileceği ve yeşil kuşların kursağında cennete ulaştırılacağı, kafirlerin ruhlarının ise dipsiz cehennem kuyularına atılacağı düşüncesi de yaygın bir kanaattir.⁴⁵

Müminin ruhunun ölümden sonra nerede olacağı hakkındaki çeşitli görüşler İbn Kayyım tarafından derlenmiştir:

1- *Ebu Hureyre ve Abdullah bin Ömer'e göre, ruh Allah'ın huzurunda ve cennettedir.*

2- *İmam Malik'e göre, ruh salıverilmiştir istediği yere gider.*

3- *Ahmet bin Hanbel'e göre müminin ruhu cennette, kafirin ruhu ise cehennemdedir.*

4- *Selman-ı Fârisî'ye göre, müminlerin ruhları yerde bir berzah-tadır. Diledikleri yere giderler. Kafirlerin ruhları ise cehennem vadi-sindedir. Yine ona atfedilen bir başka rivayete göre, müminlerin ruhları Hz. Adem'in sağında, kafirlerinki ise sol yanındadır.*

5- *İbn Hazm'a göre, ruhlar bedenler yaratılmadan önce neredeseler yine oraya dönerler.*

6- *Mücahid'e göre, ölüler mezara konulduktan sonra ruhlar yedi gün kabir ucunda beklerler.*

7- *Müminlerin ruhları, büyük bir havuzdadır (veya zezem kuyusundadır), kafirlerin ruhları ise Hadramevt'te bulunan Berhut kuyusundadır.*

8- *Bazı alimlere göre ruhlar kabirlerin ucunda beklemektedir.*

9- *Bedenden ayrılan ruhun yeri, yine başka bir bedendir.*

10- *Ruhlar da beden gibi fanidir ve mahza yok olacaktır.⁴⁶*

İbn Kayyım, ölümden sonra ruhun akıbeti ile ilgili yukarıdaki görüşleri ifade ettikten sonra kendi kanaatini şu şekilde ifade eder: Bedenden ayrılan ruh, bedendeki durumdan daha farklıdır. Ruh,

⁴⁵ Cüveynî, Kitâbü'l-İrşâd, s.308

⁴⁶ İbn Kayyım, Kitâbü'r-Ruh, s.137-140

cennette olmakla beraber semadadır ve kabrin ucuna gelerek bedene birleşebilir. Harekette, gidişte, semaya çıkışta ve inişte çok süratlidir. O; bedendeyken var olan sıhhatinin, hastalığının, lezzetinin, nimet ve emelinin bedenden ayrıldıktan sonra artacağını belirttikten sonra ruhun dört yurdu olduğunu zikreder. Bunların birincisi anne karnıdır. İkincisi doğup geliştiği, hayır-şer gibi mutluluk ve mutsuzluk sebeplerinin kazanıldığı yurt olan dünya yurdudur. Üçüncüsü dünyadan daha geniş olan berzaktır. Dördüncüsü de cennet ve cehennemden ibaret olan karar yurdudur.⁴⁷

Ruhun kabirde tekrar cesedin içine sokulacağı, cesedin bir tür canlılık hüviyeti kazanarak sorguya çekilip muaheze edileceği düşüncesi, Ehl-i Sünnetin itikadı haline gelmiştir.⁴⁸ Buna karşın ölen insanın ruhunun kıyamete kadar bir daha bedene dönmeyeceği, kuruyan ağaç misali ölünün de dünyada bir daha canlılık kazanamayacağı fikri, pozitivist ve materyalist felsefenin de etkisiyle bugün geçerliliğini devam ettirmektedir.

Ebû Davud ve Tirmîzi'de kabirde, ölünün ruhunun cesedine döndürüleceği kaydı bulunmakla birlikte bu rivayetler garîb hadis⁴⁹ kategorisinde zikredilir. Zira ruhun bedeni terk ettikten sonra ona yeniden dönüp hayat vermesi, bedenin kalkıp oturmak gibi bir takım ameliyelerde bulunması, bunları yapmaya çalışırken başın tahaya değip ancak o vakit öldüğünü idrak etmesi gibi hususlar Allah'ın yaratış yarasına ve ayetlerin açık delaletlerine aykırıdır.⁵⁰

Bilinen anlamda kabir azabını (cesede uygulanan azabı) reddetmekle birlikte kötülük sahibi ruhların manevi bir azap içerisinde, iyilik sahibi ruhların da huzur içinde kıyameti ve yeniden dirilmeyi

⁴⁷ İbn Kayyım, Kitâbü'r-Ruh, s.170

⁴⁸ Ebû Hanife, El-Fıkhü'l-Ekber, trc: Mustafa Öz, İstanbul, 2015, s.76; Aliyü'l-Kâri, Fıkh-ı Ekber Şerhi, trc: Yunus Vehbi Yavuz, Bursa, 1978, s.87 ; Ahmed Ziyaüddin Gümüştânevî, Câmiu'l-Mütün, trc: Abdülkadir Kabakçı-Fuad Günel, İstanbul, 2015, s.58. Her ne kadar mezkur eserde "kabirde ruhun bedene iade edilmesi haktır" ifadesi geçse de bu ibarenin sonradan eklenmiş olması muhtemeldir. (Erkan Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.170)

⁴⁹ Senedinin herhangi bir tabakasında ravi sayısının bire düştüğü hadise denir.

⁵⁰ Süleyman Ateş, İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, İstanbul, 2002, s.269-275

bekleyecekleri yerin, Yüce Allah'ın katı olduğunu savunan bir görüş, İbn Hazm'dan (456/1064) bu yana varlığını devam ettirmektedir. Bunlara göre kabir azabı haktır ve fakat ruhun bedene iadesi sayesinde elde edilecek bir canlılığa değil, sadece ruha uygulanacaktır.⁵¹

Bazı âlimler kabir azabının sadece ruha uygulanacağını ileri sürse de Kelamcıların çoğunluğuna göre hem ruhî hem bedenî olacaktır. Bu, ya ruhla beden arasında bir ilişki kurularak veya bedenin parçalarında, azabın hissedilmesini sağlayacak kadar bir hayat yaratılarak gerçekleşecektir.⁵²

Aslında kabirle ilgili ayetlerde, azap veya nimetin ruha olduğuna dair ne bir ifade ne de bir işaret bulunmaktadır. Bu yorumlar, ruhun bekasına ilişkin ön kabulün doğal bir uzantısı olarak yapılmaktadır. Gerçekte Kuran, ruhun bekası konusunda bize hiç bir bilgi vermemektedir.⁵³ Kuşkusuz konunun gaybın alanına girmesi, eldeki hadislerin sıhhatinin tartışmalı oluşu, ayetlerde probleme sarahat kazandıracak yeterli açıklamanın bulunmaması, keşf ve rüya yoluyla elde edilen bilgilerin sübjektifliği gibi sebeplerle mezkur ihtilaf mevzu hakkında daha fazla malumat ve fikriyat elde etmek mümkün görünmemektedir.

4) Kabir Azabını Savunanlar ve Reddedenlerin Delilleri

Klasik kaynaklarımızda, metoduna uymadığı için kabir hayatını reddedenlerin başında Mutezile mezhebi ve Kuran'da yer alma-

⁵¹ İbn Hazm, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, Beyrut, 1996, c.2, s.372; Mehmet Okuyan, Kuran'a Göre Kabir Azabı, İstanbul, 2015, s.114 ; Ateş, İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, s.268-277.

İbn Hazm, görüşüne delil olarak Enam 94. ayeti gösterir. Ateş ise kabir azabının bedene değil ruha olduğu teorisini şu hadis ile destekler: "Miraca çıkarıldığım vakit öyle bir kavmin yanından geçtim ki bunlar bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırnaklıyorlardı. Cebrail'e 'Bunlar kimler?' dedim. 'İnsanların etlerini yiyen (gıybet eden) ve namuslarına tecavüz edenlerdir' dedi." (Ebu Davud, Edeb, Gayb babı)

⁵² Sadüddin Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid (Arapça bölüm), Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2015, s.46 ; Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", DİA, c. IV, s. 307

⁵³ Metin Özdemir, "Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış", İslamiyât S:V (2002), S.3, s.153-168

yan her bilgiye mesafeli duran Hariciler zikredilir.⁵⁴ Ancak bu hususta düzeltilmesi gereken bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Zira Kâdi Abdülcabbar'ın, faydalarından bahsedecek kadar kabir azabının hararetli bir müdafisi olduğu görülmektedir.⁵⁵ Anlaşılan o ki ilk dönem Mutezilî Kelamcılarında kabir azabı hususunda farklı düşünenler vardır. Çünkü “*Milel ve Nihal*” kitaplarında, kabir azabı hakkında Mutezilenin itirazları bulunduğu kaydı düşülmüştür.⁵⁶ Ancak mezkur ilk dönem Mutezilî bilginlerin eserleri, elimizde bulunmadığı için hangi sebeplerle ve ne tür önermelerle itiraz ettiklerini tespit etmemiz mümkün değildir. Yine Dırrar bin Amr, Bişr el-Merisî ve Mutezilenin öncülerinin çoğunun kabir azabını mutlak olarak inkar ettiği söylene de Kabir azabını reddetmenin Mutezilenin tümünün görüşü olmadığını belirtmek durumundayız.⁵⁷

Kâdi (415/1025), “*Rabbimiz bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin*”⁵⁸ ayetini delil getirerek bu iki öldürme ve diriltmeden birinin kabirde gerçekleştiğini ifade eder. Nemime ve idrardan sakınmama nedeniyle kabir azabının gerçekleşeceğini belirten Kâdi, haklarında af vaki olan küçük günahlar nedeniyle Allah'ın kuluna azap etmesi ile istidlal etmenin sahih olacağını zira burada kastın sadece bu ikisinin büyük günah olmadığını belirtmek olduğunu söyler. Kabir azabının faydasından da bahseden Kâdi, kötülük işleyenlerin önce kabirde sonra da cehennemde azap görecekleri bilgisinin onları fiillerinden vazgeçireceğini belirtir. Onun en ilginç görüşü, kabir azabının iki sura üfleme arasında yaşanacağıdır.⁵⁹ Muhtemeldir ki Kâdi, Mutezilenin adalet ilkesi gereği, ölen herkesin kabrinde kıya-

⁵⁴ Eşâri, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s.132, 312 ; Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâli, *el-İktisâd fî'l-İtikâd*, trc: Ömer Dönmez, İstanbul, s.203; (Haricilerin kabir azabını reddetmelerinin nedeni, Kuran'da bu konuyla ilgili açık bir ayet bulunmamasına dayanmaktadır.)

⁵⁵ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, trc: İlyas Çelebi, İstanbul, 2013, c.2, s.662-664

⁵⁶ Bkz. Eşâri, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s.132, 312

⁵⁷ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, trc: Ömer Türker, İstanbul, 2015, c.3, s.603 ; İbn Hazm, *el-Fasl*, c.4, s.66; c.2, s.372 ;

⁵⁸ Mümin, 40/11

⁵⁹ Kâdi Abdülcebbâr, *Usuli'l-Hamse*, c.2, s.662-666

meti bekleyeceğini ve ancak ondan sonra ikinci sura üfürülünceye kadar geçecek ve herkesin eşit bir şekilde idrak edeceği bir sürede hak edenler için bu azabın gerçekleşeceğini düşünmektedir. İki sur arasında geçecek zamanın mahiyeti ile ilgili ihtilaflar ise meseleye başka bir boyut kazandırmaktadır.

Kâdi Abdülcabbar'ın verdiği bilgiler ışığında Mutezilenin ekseriyeti ile Ehl-i Sünnetin, kabir azabının beden ve ruha birlikte yapılacağı hususunda ittifak ettiği söylenebilir. Bu görüşe göre, kabir azabı aklen mümkündür ve onu tasdik etmek vaciptir. Bir konuda tasdik vucubiyeti için tasdik edilenin öncelikle aklen mümkün ve vuku bulacağına haber verilmiş olması gerekir. Kabir azabı aklen mümkündür ve gerçekleşeceğine dair bazı ayetlerde işaretler, bazı hadislerde de açık ifadeler bulunur.⁶⁰

Tabakâtü's-Şafiiyye'nin yazarı Sübkî (771/1370) ise ölülerin kabirde yaşamadığını, oradaki cezanın sadece nefsi etkilediğini belirttikten sonra "*nefisler Allah ile birlikte, beden ise hiç bir şeydir*" diyerek konuyu aydınlatmak yerine belki de karmaşıklığını irdelemek istemiştir.⁶¹ O burada, nefis ile ruhu kastetmektedir.

Kabir azabını ilk inkar eden kişinin Cehm bin Safvan olduğu ileri sürülmektedir.⁶² İmam Eşârî, yaşadığı dönem itibariyle Müslümanlardan bazılarının, '*Allah'ın ruhlara nimet ve elem verdiğini kabul ettiğini fakat kabirde bulunan cesetlere bunlardan bir şey ulaşmayacağını*' savunduklarını belirtse de bunların kimler olduğu hakkında bilgi vermez.⁶³ Ona göre kabir azabı, sahabe icması ile sabit-

⁶⁰ el-Habbâzî, Kitâbü'l-Hâdi fi Usûli'd-Din, thk. Adil Bebek, İstanbul, 2006, s.234-235 ; Habbâzî'ye göre, beden yok olmuş olsa bile azabı idrak etmesi için insanın tek bir parçasının canlandırılması mümkündür. Bu Ehl-i Sünnetin görüşüdür.

⁶¹ Tâceddin Sübkî, Tabâkâtü's-Şafiiyye, Kahire, 1906, c. 2, s.207

⁶² Ebubekir Sifil, Tahâvî Akidesi Şerhi, İstanbul, 2016, s.232

⁶³ Eşârî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, s.312; Eşârî'nin "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn vehtilafü'l-Musâllîn" adlı eserinde kabir azabı ile ilgili fikir ayrılıklarına yer vermesi, bu meselenin haddizatında imanî bir mesele olmadığına da kanıtıdır. Kabirde azap inancı, dini mirasımızın anlaşılması güç ve hurafe yanlarından olmasına rağmen İslam'ın üzerinde egemen fikir haline gelmiştir. (Mansur, Ahmet Subhi, http://www.ahl-alquran.com/arabic/chapter.php?main_id=23)

tir.⁶⁴ Ebu'l-Muîn en-Nesefî de (ö.508/1114) Cehmiyye ve bazı Mutezililer'in hayat olmadan azap görülemeyeceği ve soru sorulup cevap alınamayacağından hareketle kabir azabını imkansız gördüklerini kaydeder.⁶⁵ Teftazânî (792/1390) Mutezileye ilaveten Rafizilerden bazılarının kabir azabını inkar ettiklerini, gerekçelerini de '*ölünün cansız, hayatsız, idraksiz oluşuna, dolayısıyla ona yönelik azabın imkansızlığına*' dayandırdıklarını belirtmiştir.⁶⁶ Makdisî (836/1432) ise Mutezilenin çoğunun, Cehmiyyenin, Rafizilerin ve Neccâriye'nin kabir azabını, ödülünü ve Münker-Nekir sorgusunu rasyonel bulmadıkları için inkar ettiklerini kaydeder. Onlara göre, ruh bedene girmeden acı ve elem hissetmez. Ruhun ise bedene dönmesi muhaldir zira bu durumda yeniden ölüm gerekmektedir. Allah Teala, "*Her nefis ölümü tadıcıdır*"⁶⁷ buyurmuştur. Bu ayetteki hüküm umum-u eşyayı kapsar ve bir tek ölümden bahsedilmektedir.⁶⁸

İbn Hazm ise bu konuda daha farklı bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre, her ölü için fitne, sorgulanma ve ardından kıyamete kadar devam eden bir sevinç ve keder hali mevcuttur ancak bütün bunlar, ruhun cesetten ayrılmasından sonra sadece ruh için söz konusudur.⁶⁹ O, kişinin ruhunun kıyamete kadar cesedine bir daha dönmeyeceğini belirterek bu görüşünü ayetlerle desteklemeye çalışır.⁷⁰ Ayrıca Allah Resulü'nden de ölümlerin ruhlarının sorgulama esnasında bedenlere iade edildiğine dair gelen bir haber bulunmaktadı.

⁶⁴ Eşâri, el-İbâne, trc: Ramazan Biçer, İstanbul, 2010, s.107

⁶⁵ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Tebsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din, thk. Claude Sellame, Dimeşk, 1993, s. 365 ; Nesefî, ruh iade edilmeden insana bir çeşit hayat verileceğine dair bir nass bulunmadığı için bu konuda tevakkuf edilmesi gerektiğini belirtir. (Nesefî, Temhid, s.132)

⁶⁶ Sadüddin Teftâzânî, Şerhu'l- Akâid, s.47

⁶⁷ Al-i İmran, 2/185

⁶⁸ Makdisî, Gâyetü'l-Merâm, s.835-837 ; Makdisî bu iddialara karşılık, Sünni teolojinin klasik argümanlarını ardı ardına sıralar. Ona göre, Allah Teala isterse vücudun tamamında ya da bir kısmında azabın acısını hissedecek bir çeşit hayat yaratabilir. Bu ise ruhun bedene iadesini gerektirmez. O, Gâfir suresi 11. ayeti delil getirir.

⁶⁹ İbn Hazm, el-Fasl, c.4, s.67

⁷⁰ İbn Hazm'ın bu fikrine delil saydığı ayetler, Bakara 243 ve Zümer 42. ayetlerdir.

Selefilğin güçlü isimlerinden İbn Teymiyye (728/1328) ise Ehl-i Sünnetin ittifakı üzere azap ve ödülün, can ile bedene birlikte yapılacağını belirttikten sonra pek çok keşif ehli insanın kabirlerinde azap görenleri duyduklarını, onları gözleriyle bizzat gördüklerini iddia eder.⁷¹

Mevâkif şârihi Cürcânî (816/1413), İbn Cerir et-Taberî, Mu-tezileden Salihî ve Kerrâmiyyeden bir grubun ölülerin diriltmeden azap görebileceği görüşünü taşıdıklarını aktardıktan sonra bunu akla aykırı bulduğunu belirtir. Çünkü cansızın duygusu yoktur.⁷²

Kabir azabının varlığını savunanlar bedeni parçalanmış ya da çarmıha gerildiği için cesedi günlerce açıkta kalmış bir kişide, azap emaresi görülmemesinden hareketle kabir azabının inkar edilmesine karşılık şöyle derler: “Biz görmesek de diriltme ve sorgu olmayacak bir şey değildir. Nitekim felçli kimsede durum böyledir. O canlıdır ama onun canlılığını göremeyiz. Yine Hz. Peygamberin, ashâbı arasında otururken Cebrail’i (a.s.) görmesi ama ashâbın Cebrail’i görmemesi de böyledir.”⁷³ “Çünkü Allah, o sesi işitme ve şahsı görme fülünü yalnız Peygamber efendimiz için yaratmıştır. Çevresindekiler için yaratmamıştır. Hatta bazen zuhuru anında yanında bulunan Hz. Aişe için de yaratmamıştır.”⁷⁴

İbn Râvendî’nin (301/913) teorisi ise daha ilginçtir. Ona göre, her ölüde hayat mevcuttur. Çünkü ölüm hayatın zıddı manasına değildir. Aksine o, insanı ihtiyarî fiillerden aciz bırakan külli bir afettir. Bu ilime de aykırı değildir.⁷⁵

Kabir azabını reddedenler ise meseleye öncelikle metodolojik ve epistemolojik açıdan yaklaşmakta ve kategorik olarak “gaybı Allah’tan başkasının bilemeyeceği” hipoteziyle konuyu ele almaktadır. Zira kabir hayatı bahsi gaybî bilgi türüne girmektedir.

⁷¹ İbn Teymiyye, Mecmuu Fetevâ, Riyad, 1991, c.4, s.282-292

⁷² Cürcânî, Şerhu’l-Mevâkif, c.3, s.605

⁷³ Cürcânî, Şerhu’l-Mevâkif, c.3, s.609; Sadüddin Teftâzânî, Şerhu’l-Akâid, s. 47

⁷⁴ Ebu Hamid Muahmed el-Gazzâlî, el-İktisad, s. 205

⁷⁵ Nesefî, Tebsıra, s. 365

Bu görüşü savunanlar evvela, Kuran'da Hz. Peygamber'in gaybı bilemeyeceğine dair ayetlerin çokluğuna işaret ederler.⁷⁶ Bunların en önemlisi Enam suresinde geçmektedir: “Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmem. Size ben bir meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu? Düşünmüyor musun?”⁷⁷

Öte yandan Necm suresinin başında yer alan “O, kendi heva ve hevesinden konuşmaz. O (söz), ancak vahyedilen şeyden ibarettir”⁷⁸ ifadelerinin hem sebab-i nüzul hem de ayetlerin bağlamı incelendiğinde bizzat Kuran'ın kendisiyle ilgili olduğu iddiasına karşın pek çok müfessir konuya farklı yaklaşmıştır. Bu fikri savunanlara göre, vahiy sadece Kuran'da bulunandan ibaret değildir.⁷⁹

Aslında bu mesele, *Kuran dışı vahiy* tartışması ile ilgilidir. Allah Resulü Kuran dışında vahye muhatap olmuş mudur yoksa vahiy sadece Mushafta yer alandan mı ibarettir? Hadislerin teşrideki pozisyonunu tam olarak tespit edebilmek için yapılan tartışmalar, kuramsal bilgi ayrımlarına yol açmaktadır.⁸⁰

İkinci olarak Kuran'da dünya hayatı ve ahiret hayatı şeklinde taksim yapıldığı, üçüncü bir varlık ve yaşam alanından bahsedilmediği, bir tespit şeklinde ileri sürülmektedir.⁸¹ Kuran'da, dünya hayatı ve ahiret hayatı adı altında iki hayat çeşidinden tekraren bahsedilmekte ancak kabir ya da berzah hayatından söz edilme-

⁷⁶ Tevbe, 9/101; Abese, 80/1-4; Hucurat, 49/14

⁷⁷ Enam, 6/50

⁷⁸ Necm, 53/3-4 Çeşitli mealler incelendiğinde “Hüve” zamirini kimisi Kuran'ı kastederek “söz” şeklinde yorumlarken kimisi de Nebi'nin sözlerini kastederek “konuşma” şeklinde anlamaktadır.

⁷⁹ Elmalılı, Hak Dini Kuran Dili, c.7, s.290 ; Mevdüdü, Tefhimu'l-Kuran, c.6, s.12. Mevdüdü, Kuran'ı *vahy-i celî* şeklinde adlandırırken Allah Resulünün insan olması hasebiyle söyledikleri, sahabileriyle istişare yoluyla aldığı kararlar ve Allah'ın aksini emrettiği konular dışında kalan içtihatlarını *vahyi hafî* şeklinde tasnif eder.

⁸⁰ Bkz. Mehmed Said Hatipoğlu, Hz. Peygamber ve Kuran Dışı Vahiy (Gaybî Hadisler Meselesi), Ankara, 2015

⁸¹ Bakara, 2/85; Yunus, 10/64; Al-i İmran,3/22; Maide, 5/5; Mümin, 40/39; Tevbe, 9/38; Ankebut,29/27; Fussilet, 41/16; Şehitler içinse bu iki hayatın dışında ayrı bir hayat olduğu Bakara 154. ayet ile sabittir. (Okuyan, age, s.435)

mektedir. Adına berzah da dense ruhlar alemi de dense ruhlar orada yeniden diriltilecekleri güne kadar bekleyecekler, dünyaya herhangi bir şekilde dönmeleri mümkün olmayacaktır.⁸²

Üçüncü olarak kabir azabını savunanların, -ilerde açıklayacağımız gibi- bazı ayetlerde kabir hayatına işaret edildiğini iddia etmelerine karşın reddedenler, berzah hayatı ve kabir azabı gibi önemli konuların açık bir şekilde Kuran'da geçmemesinin mümkün olamayacağını savunmaktadırlar. Kuran ahiret hayatının hallerini, özellikle de cehennem azabını muhtelif surelerde detaylı ve tekrarlı bir şekilde anlatırken kabir azabından açık bir ifadeyle tek kelime bahsetmemektedir.

Dördüncü olarak mevzuyu temellendirmek, Peygambere aidiyeti ihtilafı olan çeşitli hadislere kalmıştır. Ancak bu hadislerin tümü âhâd haber niteliği taşımaktadır.⁸³ Âhâd haberler ile akaid teşekkül edilemeyeceği ilkesi ise Kelam ilminin temel prensipleri arasında yer almaktadır. İlm-i Kelamda bir haberin delil niteliği taşıyabilmesi için hem sübutu hem de delaleti kat'i olmalıdır. Sübutunun kati olması için ya Kuran'da bulunması ya da mütevatir hadiste yer alması zorunludur. Delaletin kat'iliği ise ayet olsun hadis olsun mananın açık ve kesin olması, üzerinde görüş ayrılığı bulunmaması demektir. Haber-i vâhid, sahih hadis dahi olsa sübut-u kat'i sınıfından değildir.⁸⁴ Bu sebeple kabir azabı, imanın ve inkarın konusu değildir.⁸⁵

Kabirde azap yoktur diyenlere göre kabir azabını savunanlar konuyla ilgili Kuran'da delaleti kat'i bir ayet bulamayınca, hadislerdeki manayı ayetlerle takviye etmek gibi bir yola başvurmuşlardır. Kabir azabının maddi olacağını savunanların bir kısmı, kimin ce-

⁸² Celal Kırca, İslam Dinine Göre Reenkarnasyon, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.3, Kayseri, 1986, s.234

⁸³ Râşid el-Cerrâh, Kabir Azabı Tartışmasının Özeti, 2009, http://www.dr-rasheed.com/2014/02/blog-post_2.html, s.1-2

⁸⁴ Recep Ardoğan, Delillerden Temellere, s.3, İstanbul, 2014

⁸⁵ Mustafa İslamoğlu, <http://www.mustafaislamoglu.com/kabir-azabi-var-midir-H534.html>

hennemlik kimin cennetlik olduğu bilgisinin Allah'ın katında zaten mevcut olduğu, bu nedenle ahiretteki azabın kabirden itibaren başlatıldığını savunmaktadır. Oysa bunun kabul edilmesi durumunda, mahşerde gerçekleşeceği Kuran'da detaylı bir şekilde anlatılan ba's, hesap, mizan, amel defterlerinin verilmesi gibi olaylar değerini yitirmektedir.⁸⁶

Gıybet etmek, koğuculuk yapmak, ibadetlerin gerektirdiği maddî temizliğe uymamak, mazlumlara yardımdan kaçınmak gibi günahlar işleyen müminlere ve inkarcılara uygulanacak olan (Buhârî, "Cenâiz", 82, 89) kabir azabının, kâfirler ve âsi müminler için devamlı; küçük günah işleyen müminler için ise geçici olduğu görüşünü benimseyenler olduğu gibi kıyametin kopmasından itibaren yeniden dirilişe kadar geçecek süre içinde bütün insanlardan kaldırılacağını söyleyenler de vardır.

Ölümden sonra bir azap varsa bu azabın ruh ile birlikte cesede değil, sadece ruha uygulanacağını savunanlar ise buna kanıt olarak Mısır'da veya başka ülkelerde firavunun ve adamlarının mumyalanmış cesetlerinin herhangi bir ateş azabına uğratılma izlerini taşımadan müzelerde sergilenmesini gösterir.⁸⁷ Bunlara göre kabir azabı vardır ama bu azap kabirdeki cesede değil, cesetten ayrılmış olan ruha olacaktır. Ölüm anında bedeni terk eden ruh, kabirde değildir. Ruh ya cennet gibi bir dünyada ya da cehennem gibi bir alemde yaşar.⁸⁸

Suyûti'nin Âlemü'l-Berzah isimli eserinde, kabir azabıyla ilgili hayli rivayet ve tasvirât bulunmaktadır fakat bu nakiller, ciddi eleştirileri hak edecek niteliktedir. Onlardan bir kaçını burada anmak, berzah hayatına dair üretilen rivayet edebiyatının boyutlarını anlamamıza katkı sağlayacaktır.

⁸⁶ Okuyan, Kabir Azabı, s.175 ; Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s.264

⁸⁷ Okuyan, Kabir Azabı, s.284

⁸⁸Ateş, http://www.suleymanates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=898:2013-12-15-13-16-08&catid=59:aralik-2013&Itemid=61

“Kim karın ağrısından ölürse kabrinde azap görmez.”⁸⁹

“Peygamberler kabrinde diridirler ve namaz kılarlar.”⁹⁰

“Ölülerinizin kefenini güzelleştirin çünkü onlar kabirde birbirleriyle ziyaretleşirler, birbirine karşı övünürler.”⁹¹

Çoğu kişisel keşfi bilgi kaynaklarına dayanan Suyûti'nin naklettiği bu ve benzeri görüşler, kabir azabının uydurulduğunu iddia edenlerin savlarını destekleyecek nitelik arz etmektedir. Zira bu görüşler, Kuran'daki pek çok ayete muhaliftir.⁹²

4. 1. Kabir Sorgusu ve Münker Nekir

Kabir azabının yokluğunu savunanlar, kabirdeki sorguyu da reddetmektedirler. Münker ve Nekir⁹³ adındaki iki meleğin sorgulama yaparak ölen kişinin kabir hayatının mahiyetini belirleyeceği Ehl-i Sünnet alimleri tarafından neredeyse icma derecesinde kabul edilmektedir. Ancak Münker ve Nekir adında iki melekten ve bunların yapacağı sorgulamadan Kuran'da söz edilmemektedir. Bu sebepten sorgu meleklerinin isimlerinin olup olmadığı ya da varsa ne olduğu hususu, üzerinde ittifak edilen bir konu değildir.

Gazzâli gibi önde gelen Sünni alimlere göre Münker ve Nekir,

⁸⁹ Celaledin es-Suyûti, Âlemü'l-Berzâh, trc: Bahaeddin Sağlam, İstanbul, 1985, s.304

⁹⁰ Suyûti, Âlemü'l-Berzah, s.310

⁹¹ Suyûti, Âlemü'l-Berzah, s.318

⁹² Okuyan, Kabir Azabı, s.209

⁹³ Münker ve nekir kelimeleri *n-k-r* kökündendir ve lügatte “*çirkin gösterilmiş, tiksilen şey*” anlamlarına gelmektedir. Münker lafzı Kuran'da ism-i meful olarak geçmekte ve “*kötülük, çirkin şey*” anlamında kullanılmaktadır. (Maide 5/79; Mücadele 58/2 ; Nahl 16/90 ; Ankebut 29/29 ; Nur 24/21 vd.) Nekir sözcüğü ise Kuran'da “*inkarcı, inkar etmek, azap etmek, ceza vermek*” manalarında kullanılmaktadır. (Hacc 22/44 ; Sebe 34/45 ; Fatır 35/26) Kuran'da “*münkerûn*” şeklinde bir kullanıma Zariyât suresi 25. ayette rastlanmaktadır: “*Hani onlar İbrahim'in yanına varmışlar ve selam olsun sana demişlerdi. O da size de selam olsun demiş, bunlar tanımamış (yabancı) kimseler (diye düşünmüştü).*” Buradaki mana “*bilinmeyen, tanımayan, yabancı*” anlamındadır. Zira ayetlerin bağlamına bakıldığında anlaşılmalıdır ki Hz. Lut ve Hz. İbrahim, insan suretinde gelen bu melekleri önce tanıyamamışlar daha sonra da yapacakları işlerden dolayı ürkmüşlerdir.

gerçek ve tasdiki vaciptir. Çünkü bu şeran bildirilmiş ve aklen de mümkün olan bir husustur. Bu durum meleklerden gerek ses aracılığıyla gerekse başka yollardan soruyu sormayı, ölüden anlamayı ve anlama fiilinin gerçekleşebilmesi için hayatın geri dönmesini gerektirir. Esasen insan, bedeninin bütünüyle değil, iç organlarının birinin bir parçası ile anlar. Soruyu anlayacak ve cevap verebilecek bir parçasına hayatın geri dönmesi mümkündür. Gazzâli Mutezile'nin, cesedi yırtıcı hayvanlar tarafından yenilenlerle ilgili analogisine; bu kişilerin kabrinin, o yırtıcı hayvanın karnı olduğunu söyleyerek cevap verir.⁹⁴

Münker ve Nekir kabre girerek insana Rabbinden, dininden ve peygamberinden sorgu ve sual soran iki melektir. Seyyid Ebu Şuca, "*Sabi çocuklar bile mezarda sorguya çekilir*" demiştir. Bazılarına göre peygamberler de hesaba çekilir. Bütün bunlar semî ve nakli delillerle sabittir.⁹⁵

Ehl-i Sünnet alimlerinin kahir ekseriyeti Münker ve Nekir sorgusunu, bir inanç olarak benimseyip savunurken Mutezile'den Ebû Ali el-Cübbâi ve oğlu Ebû Haşim el-Cübbâi ile el-Belhî iki meleğin Münker ve Nekir olarak isimlendirilmesini reddetmiş ve şöyle demişlerdir: "*Münker kafirin sorguya tabi tutulduğunda, bocaladığı esnada yaptığı şey iken Nekir iki meleğin kafiri paylamasıdır.*"⁹⁶ Burada itiraz tanımlama ile ilgili olup "*iki melek*"ın varlığı kabul edilmektedir. Sorgu ve yerine getirecek iki melek hak olmakla birlikte adları hususunda ittifak söz konusu değildir.⁹⁷

Kabir azabına itiraz edenlere göre bu meleklerle Münker Nekir denmesinin nedeni, kabirde işlerin çok zor olacağını kavratmak amacını taşımaktadır. Ölüm sonrasında kötü insanlar için şartların olumsuz olacağı fikrinden hareketle sorgu meleklerini çirkin veya

⁹⁴ Gazzâli, el-İktisâd, s.204 ; Gümüşhânevi, Câmiu'l-Mütûn, s.58; Habbâzî, el-Hâdi, s.233

⁹⁵ Sadüddin Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid, s.47

⁹⁶ Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, c.3, s.603

⁹⁷ Ateş, İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, s.269

korkunç varlıklar şeklinde tanıtmak doğru değildir. Çünkü bu melekler sadece kötülere değil, iyilere ve sadık müminlere de sual soracaklardır. İman üzere ölen kişileri, kabirde çirkin sorgucularla korkutmak makul değildir. Bu yaklaşım dahi kabir sorgusu inancının sağlam dayanaklardan yoksunluğunu gözler önüne sermektedir.⁹⁸

Süleyman Ateş'e göre kabir sorgusu ve Münker-Nekir üretilmiş senaryolardır. Bu konuda ne bir ayet ne de sahih bir hadis bulunmaktadır. Kuran'a göre Hakk'ın huzuruna gidene sorgu sorulmaz çünkü yaptığı işler zaten bellidir. Her bireyin dünyada yapıp ettiklerinin kayıtlarının tutulduğu bir kitabı vardır.⁹⁹ Rahman sure-sinde "O gün ne insana ne de cinne günahından sorulmaz. Suçlular nişanlarından (günahlarının izlerinden) tanınırlar. Perçemlerinden ve ayaklarından tutulup cehenneme atılırlar."¹⁰⁰ buyurulmaktadır.

4. 2. Kabir Sorgusu ile İlgili Nâsslar ve Tefsiri

Kabir azabını savunanlar ve reddedenler, iddialarını ispatlamak için öncelikle Kuran ayetlerinden istidlal yoluna giderler. Ancak ayetlerde bir cezalandırma makamı ve mekanı olarak cehennemden tafsilatla bahsedilirken kabirdeki mücazatın açıkça belirtilmemesi ihtilafın temel nedenidir. Vakıanın bu veçhesi, kabir hayatının temel akaid konuları içerisindeki varlığını tartışmalı hale getirmektedir.

Bir ayet var ki bazı tefsir kitapları onu, kabir sorgusuna delil olarak ileri sürmektedir:

"Allah iman edenleri, dünya hayatında da ahirette de sağlam bir sözle tespit eder. Allah zalimleri saptırır, onları sapıklıkta bırakır.

⁹⁸ Okuyan, Kabir Azabı, s.129

⁹⁹Ateş, http://www.suleymanates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=147:hlas-suresinin-okunu-hakknda--sabah-namaz-vakti--mezara-defnedildikten-sonraki-ilk-anlar&catid=20:soru-ve-cevaplar-ariv-haziran-11&Itemid=92

¹⁰⁰ Rahman 55/39-43

*Allah dilediğini yapar.*¹⁰¹

Taberî¹⁰² ve Râzî¹⁰³ gibi mükaddem müfessirler ile Vehbe Zühaylî¹⁰⁴ gibi bazı İslam alimleri, bu ayetteki ahiret hayatından kastın kabir hayatı olduğunu ileri sürmüşlerse de Süleyman Ateş¹⁰⁵ ve Mevdûdî¹⁰⁶ gibi çağdaş müfessirler buradaki mananın, zahiri anlamıyla ahiret hayatına müteallik olduğunu ve kabir azabıyla ilgisinin bulunmadığını belirtir.

Büyük hadis alimi Müslim de söz konusu ayetin kabir azabı hakkında indiğine dair bir kavî-i resul rivayet eder. Rivayete göre, bu *sabit söz*, “*Rabbim Allah ve peygamberim Muhammed*” ifadesidir.¹⁰⁷

Kabir azabı inancı, bir akaid konusu olduğu için usul açısından en başta Kuran’dan delil getirme zorunluluğu vardır. Bu sebeple kabir azabına delil olarak ileri sürülen ayetleri, reddedenlerin nasıl yorumladıklarını açıklamak gerekir. Bilindiği gibi sırat gibi kabir azabı konusunda da Kuran’da sarîh ayetler yoktur.¹⁰⁸ Şimdi ilgili ayetleri inceleyelim.

4. 3. Kabir Azabına Delil Olarak Sunulan Ayetler ve Karşı Yorumlar

4.3.1. Sabah Akşam Ateşe Sunulma ile İlgili Ayet

*“Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: ‘Firavun ailesini azabın en çetinine sokun’ (denilecektir).”*¹⁰⁹

Kabir azabını savunanlara göre, kıyametten önce sabah ak-

¹⁰¹ İbrahim 14/27

¹⁰² Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kuran, Kahire, 1904, c.13, s.213-218

¹⁰³ Fâhru’r-Râzî, Tefsîr-i Kebîr, nşr. Abdurrahman Muhammed, Mısır, 1937, c.19, s.122

¹⁰⁴ Vehbe Zühaylî, Tefsîrü’l-Münîr, Beyrut, 1991, c.13, s. 245

¹⁰⁵ Ateş, Tefsir, c.5, s.24

¹⁰⁶ Mevdûdî, Tefhim, c.2, s.552

¹⁰⁷ Müslim, Kitâbü’l-Cenne, 17

¹⁰⁸ Ahmet Saim Kılavuz, İman Küfür Sınırı, İstanbul, 1984, s.120

¹⁰⁹ Mümin, 40/46

şam şeklinde gerçekleşen bu azap, kabir azabından başkası değildir. “*Hataları sebebiyle suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcı bulamadılar.*”¹¹⁰ ayeti de bu görüşü desteklemektedir. Hz. Peygamber’den mervî “*bevlden sakınınuz çünkü o kabir azabı sebebidir*” şeklinde gelen haberler de bu tür azabın varlığını teyit etmektedir.¹¹¹

Ayetin zahirine bakıldığında iki tür azaptan bahsedilmektedir. Birincisi sabah akşam yani bir bakıma sürekli bir azap, diğeri ise kıyamet günü gerçekleşecek olan azaptır. İslam düşüncesinin kilometre taşlarından biri olan Fahreddin er-Râzî, yaygın kanaate uygun olarak kabir azabı ve nimetini kabul etmesine karşın¹¹² ayeti farklı bir şekilde tefsir eder. Ona göre sabah akşam ateşe arz edilmekten maksat, dünyada iken yapılan nasihatler olabilir. Zira inanlar, kafirleri uyarma ve sakındırma ameliyelerinde bulduklarında onlar bundan ıstırap duymuşlardır. Sabah akşam ifadelerinin bu dünyaya ait olduğunu belirten müfessir, kabirde böyle bir zaman mefhumu olmadığını belirtmektedir. O, azabın kesintisiz ve sürekli uygulanması gerektiğini oysa sabah akşam ifadesi ile kastedilenin dünyadaki sabah ve akşam vakitlerine delalet ettiğini de belirtir.¹¹³

Yine tevhit inancını benimseyenlerin çoğalması ve etraflarındaki önemli şahsiyetlerin tevhit inancını kabul etmesi, inanmayanlar için psikolojik ve sosyolojik bir azap olmuştur. Buradaki sabah akşamdan kasıt sürekliliktir ve tevhit inancının yayılması, onun muarızları için sürekli bir azaba dönüşür. Zira “*sabah akşam*” ibaresinin Arap dilindeki kullanımı ve Kuran’daki kullanımı bunu doğrulamaktadır.¹¹⁴

¹¹⁰ Nuh, 71/25

¹¹¹ Ebu’l-Muîn Neseî, Tebsıra, s. 364; Gazzâlî, el-İktisâd fi’l-İtikâd, s.203; Eşâri, el-İbâne, s.107

¹¹² Fahru’r-Râzî, Meâlim-u Usûli’d-Din, trc: Nadim Macit, Erzurum, 1996, s.115

¹¹³ Fahru’r-Râzî, Tefsir-i Kebir, Beyrut, c.27, s.73

¹¹⁴ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri, İstanbul, 2007, c.16, s.534 ; Merdin, İslam’ın Pavlusları II, s. 272 (bkz. Al-i İmran, 56; Enam, 52; Araf, 205; Rad,15, Ahzab,42)

Kaynaklarımızda kabir azabına delil olarak kabul edilen Mümin suresi 46. ayetin tefsiri sadedinde bir hadis zikredilmektedir. Buna göre Resulullah şöyle buyurmuştur: “Sizden birisi öldüğünde sabah akşam makamı kendisine arz olunur. Eğer cennet ehlerinden ise o zaman cennet ehliendir. Yok eğer cehennem ehlerinden ise o zaman cehennem ehliendir. Ona şöyle denilir: Bu senin makamındır. Bu, Allah onu kıyamet gününde diriltinceye kadar devam eder.”¹¹⁵

Hadiste de açıklandığı üzere burada fiziki bir azaptan bahsedilmemektedir. Eğer bir azap sayılacaksa ahiretteki yerin gösterilmesine bağlı olarak bir kaygı ve korku ya da cennet ehli için bir sürur vaki olacaktır. Bu ise akıbetin bilgisine bağlı bir şekilde gelişecek psikolojik bir azap ya da ödül olarak kabul edilebilir.

Kabirde azabı reddedenlere göre, ayetteki azap dünya azabıdır. Öyle ki firavun ailesinin dünyada maruz kaldıkları azapların en çarpıcı örneği Yüce Allah'ın, firavunun köle olarak kullandığı İsrailoğullarını ülke topraklarına varis kılması, onları iktidara getirmesidir. Şüphesiz iktidarı kendi mülkü olarak içselleştirmiş jakoben ve dikta bir zihniyetin hissedeceği en can yakıcı acı, saltanatını kaybetmektir.

Ayetteki muhatap kitlenin sabah akşam sunuldukları azabın, dünyadaki azap olduğunda ve atıf dolayısıyla ahiretteki azaptan başka kasıt taşıdığında şüphe yoktur. Bununla birlikte inkarcıların sürekli sunuldukları azabı, kabir azabı olarak anlamak için elimizde sağlam kanıtlar mevcut değildir. Fakat bu azabın yaşayanlar için olduğu noktasında ayetler birbirini açıklar ve destekler niteliktedir. Burada kastedilen şeyin Allah Teâlâ'nın, birçok Peygamberin kavmine azap etmesi veya insanların, doğru yoldan sapanlara eziyeti şeklinde anlaşılması da mümkündür.¹¹⁶

Bu ayetteki amaç özelde firavun ailesine, geneldeyse tüm in-

¹¹⁵ Muhammed bin İsmail el-Buhârî, Sahih, Kitâbü'l-Cenâiz, Bab:90; Müslim, Sahih, Kitâbü'l-Cenne, Bab:17

¹¹⁶ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.153

sanlığa, yapageldikleri kötülöklere devam etmeleri durumunda ateşe atılacaklarını haber vermektir. Yine İsrailoğullarının gerçeğe dönsünler diye dünyada çeşitli şekillerde azaba uğratıldıklarını haber veren ayetler, buradaki *sabah akşam ateşe sunulmanın* kabirde veya ahirette gerçekleşen bir azap değil, bu dünyada vuku bulacak bir ceza olduğunu belirtir.¹¹⁷

İncelediğimiz ayet Enfâl suresi 50-52.¹¹⁸ ayetler ışığında anlaşıldığında ise ortaya çıkan mana şudur: İnsan bilincinde zamanın ölümlle birlikte durup dirilişle tekrar başladığını kabul ettiğimiz takdirde, azap ve nimet durumunda bilinçsel düzeyde bir kesintiden söz edemeyiz. Dolayısıyla firavun ailesinin sabah akşam ateşe sunulması, onların azaplarının hem bu dünyada hem de ahirette bilinçsel düzeyde kesintisiz devam ettiği anlamına gelir. Yani onların ruhları, ölümlerken şiddetli bir azap içerisinde alınmış olduğundan bir anlamda kesintisiz olarak devam etmiş olmaktadır. Bu tıpkı, uyku esnasında bilincin kaybolup uyanıklıkla birlikte tekrar tazelenmesine benzer.¹¹⁹

4.3.2. Ölme ve Dirilmenin İki Defa Olması ile İlgili Ayet

“Onlar, Rabbimiz bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin. Bir daha (bu ateşten) çıkmaya yol var mıdır, diyecekler.”¹²⁰

Kâdi Abdülcabbar bu ayeti, kabirde dirilmenin ve yaşanacak azabın delili sayar. Birinci öldürmenin nutfe aşamasındaki ölüm, yani yokluk şeklinde yorumlanarak kabirde dirilmenin inkar edilmesine karşı kelamcımız şu itirazda bulunur:

“Gerçekten ölüm hayatı iptal etme, onu ortadan kaldırma ve

¹¹⁷ “Onlara gösterdiğimiz her mucize diğerlerinden daha büyüktü. Dönsünler diye onları azaba uğrattık.” (Zuhruf, 48) Okuyan, Kabir Azabı, s.282

¹¹⁸ “Melekler, inkar edenlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak ‘yakıcı azabı tadın , bu kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır’ diyerek canlarını alırken bir görseydin! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez. Firavun taifesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, Allah’ın ayetlerini inkar ettiler. Allah da onları günahlarından ötürü yok etti. Allah kuvvetlidir, cezalandırması şiddetlidir.”

¹¹⁹ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış”, s.167

¹²⁰ Mümin, 40/11

*varlıkta kendine muhtaç olan şeyden bünyeyi ayırma demektir. Bu da diri olmayan nutfe hakkında düşünülemez. Ayrıca Allah Teâlâ, iki kere ölümü ispat etmiştir.*¹²¹

Öldürme ancak hayattan sonra olur. Oysa nutfenin aşamalarında hayat yoktur. Bu ayette iki kez öldürme ve iki kez diriltmeden kasıt, kabre girmeden önceki öldürme sonra kabirdeki diriltme; ardından Münker ve Nekirin sorgusundan sonra kabirdeki öldürme sonra haşir için diriltmeden ibarettir. Dünyadaki diriltmeden bahsedilmemiştir çünkü onlar bu diriltmede günahlarını itiraf etmediler.¹²²

Öte yandan muasır bazı kelamcılara göre yukarıda zikredilen ayetin yorumunda dile getirilen bu ve benzeri iddialar, Kuran'ı şartlanmış ve reddiyeci bir diyalektik akılla okumanın örneğini teşkil eder.¹²³

Taberî ise ayete, Kuran'ın bütüncüllüğü çerçevesinde yaklaşır. O ilk ölümü, hayat öncesi yokluk durumu; ikinci ölümü, ecellerin sona ermesi yani dünyadaki ölüm; ilk hayatı insanın ana rahmindeyken ruhların üfürülmesi, ikinci hayatı da diriltmede ruhların bedenlere tekrar iadesi şeklinde yorumlamış ve bu ayeti Bakara 28. ayet¹²⁴ ile ilişkilendirerek konuyu izah etmiştir.¹²⁵

İlk ölüm insanın bedeninin yaratılmadığı, ruhuyla bedeninin henüz buluşturulmadığı, insan bedeninin tabiattaki potansiyel insan hücreleri anlamındaki halidir. İnsanların meskun olmadığı şehir, nasıl ki ölü şehir; bitkilerle örtülmemiş toprağa nasıl ki ölü toprak deniliyorsa ruh ve beden buluşmadan önce de insana ölü denmektedir.

¹²¹ Kâdî Abdülcebbar, Usulî'l-Hamse, c.2, s.662

¹²² Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, c.3, s.604

¹²³ Özdemir, "Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış", s.163

¹²⁴ "Siz ölü iken sizleri diriltten Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek sonra tekrar diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz." (2/28)

¹²⁵ Ebû Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kuran, Beyrut, 1987, c.24, s. 30-32

“Allah, ölümü ve hayatı yaratandır”¹²⁶ ayetinde Yüce Allah insanın ruh ve beden birlikteliği öncesi durumuna, ölüm hali demektedir.

“Ey Kafirler! Siz ölü iken sizi diriltten Allah’ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra sizi öldürecek. Tekrar sizi diriltecek ve sonunda O’na döndürüleceksiniz.”¹²⁷ İşte buradaki “ölülerdiniz” ifadesi ruh ve beden henüz buluşturulmadığı durumu ifade etmek için kullanılmaktadır.¹²⁸ Kimi düşünörlere göre bu ayette belirtilen “iki öldürme” ve “iki diriltme”den kasıt, gerçek manada öldürme ve diriltme değildir. Burada mecazi bir anlatım vardır. Zira bu ibareler, kafirlerin sunuldukları azabın şiddetini ve bunun sonucunda günahların itirafına delalet eden mübalağalı bir anlatımı imlemektedir.¹²⁹

Mezkur ayet, kafirler ve inkarcılar hakkındadır. Kuran varoluş yasalarında inanan ve inanmayan ayrımı yapmamaktadır. İnsanların bazıları için bir ölüm, bazıları için de iki ölüm düşünölemez. Ayrıca bu ayette insanın varoluşunun belirlenmesi amaçlanmış olsaydı insan ilk olarak yokluk (ölüm) sahasında olduğundan, diriltmenin öldürmeden önce zikredilmesi gerekirdi.¹³⁰

İmam Matürîdî, bazı alimlerin bu ayetteki iki diriltmeden ilkinin, kabirde gerçekleştiğini düşündüğünü belirttir. Sonra tevil ehlinden bazılarının şöyle dediğini aktarır: “Siz babalarınızın omurgasında/belinde ölüler iken Allah Teala sizi dünyada diriltti. Sonra kaçınılmaz bir ölümle sizi öldürdü. Sonra kıyamet gününde sizi yeniden diriltecek. İşte bu iki hayat ve iki ölümdür.” Maturîdî’ye göre, İbn Abbas ve İbn Mesud da bu şekilde düşünmektedir.¹³¹ Kabir azabı tartışmasından bağımsız olarak bu ayetin tefsiri ile ilgili isabetli gö-

¹²⁶ Mülk, 67/2

¹²⁷ Bakara, 2/28

¹²⁸ Okuyan, Kabir Azabı, s.266

¹²⁹ İbrahim Sarmış, Rivayetler ve Yorumlarla Akaid Oluşturmak ve Kabir Azabı, İstanbul, 2013, s.290

¹³⁰ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.156

¹³¹ Maturîdî, Tevilât-ü Ehli’s-Sünne, thk. Fatma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut, 2004, c.4, s.333

rüş bizce de budur.

4.3.3.Ölümden Hemen Sonra Azabın Başlaması İle İlgili Ayet

“Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcıları bulamadılar.”¹³²

Nesefî’ye göre, ayetteki “fe” bağlacı, arada bir fasıla ve boşluk olmaksızın hemen arkasından peşi sıra gelmeyi ifade eder. Dolayısıyla ayette mevzubahis edilen cehennem, bu dünyadadır ki bu da kabir azabının varlığına işaret eder. Ayrıca Müslümanlar tevarüs ettikleri şu duada, kabir azabından Allah’a sığınır: *“Allah’ım bize bu dünyada da ahirette de iyilik ve güzellik ver ve bizi ateş/kabir azabından koru!”* Allah Resulünden nakledilen şu hadis de bu istidlali gerekli kılmaktadır: Rivayet edildi ki Nebi, iki yeni mezara uğradı ve onlara bakıp şöyle dedi: *“Şüphesiz bu ikisi iki büyük günahattan azap görmektedir. Öyle ki onlardan biri beşden sakınmazdı, diğeri ise sürekli nemime yapardı.”¹³³* Nesefî’nin, kabirde azabın varlığı için istidlalde bulunduğu bu hadisin kritiği bir sonraki bölümde yapılacaktır.

Öte yandan yeni bazı yorumlara göre bu ayetteki “fe” harfinin takibiye olarak kullanılması, ayetin kabir azabına delil olduğuna işaret etmez. Ölümle insanın varlığı son bulduğundan, insanın yokluk sahasından ahirette yeniden yaratılarak varlık sahasına geçişi; varlığın yoklukla ardışık olması, onların cehenneme girmesinin dünya hayatından hemen sonra gerçekleşmesi gibi değerlendirilmiştir. Diğer bir deyişle insan için yokluk halinde zaman söz konusu olmayacağından, dünyadaki ve ahiretteki iki varoluş art arda gelen vakalar şeklinde anlatılmıştır. Bu şekildeki bir anlatım, *“sizi ölümler*

¹³² Nuh, 71/25

¹³³ Ebu’l-Muîn en-Nesefî, Kitabü’t-Temhîd li Kavâidi’t-Tevhîd, trc: Hülya Alper, İstanbul, 2007 s. 132; Tebsıra, s. 364

iken diriltten Allah'ı nasıl inkar edersiniz" ayetinde de mevcuttur.¹³⁴

Ayetteki boğulma olayı, bu dünyada vuku bulmuş bir cezadır. "*Feüdhulû nâran*" ifadesine de "*ateşe girdiler*" değil, "*ateşe girecekler*" manası verilmelidir. Çünkü Kuran'ın geneline bakılınca kâfirlerin bir dost ve yardımcı bulamayacakları yer ve zaman mahşerdir. Haddizatında dünya kafire cennet, mümine cehennemdir. Öte yandan hiçbir ayette Allah'ın yardımını görememe durumu, kabirle ilgili geçmemektedir. Cümlelerin fiilin mazi kipinde gelişinin sebebi, Kuran'ın üslubuyla ilgili olup ahirette yaşanacakların kesinliğine işarettir. Aynı zamanda suda boğulma ile ateşe atılmanın yan yana getirilmesi, sanatsal bir ifadedir. Dolayısıyla buradaki ateşe atılmanın, suyun içerisinde boğulurken yaşanacak bir hasret ateşini imlemesi veya boğulduktan sonra ruhun çekeceği manevi bir azap olması da mümkündür.¹³⁵

İmam Maturidi ise ayeti, "*hatalarından dolayı boğuldular ve ahirette de cehenneme sokuldular*" şeklinde anlar. Çünkü bedenleri ve cesetleri boğulmuş, ruhları da ateşe uğratılmıştır.¹³⁶

4.3.4. Azâbü'l-Ekber ile İlgili Ayet

*"Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır. Medine halkından da münafıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itilecekler."*¹³⁷

Elmalılı, ayette geçen azaptan "*birincisi dünya azabı, ikincisi ise kabir azabıdır*" der. Azab-ı azîm ise kıyamette ebedi olarak kalacakları cehennem azabıdır.¹³⁸

Yukarıdaki ayeti kabir azabının kanıtlarından sayan Eşârî, şehitlerin Rablerinin katında rızıklandırılması hakkında bilgi veren

¹³⁴ Yar, Ruh Beden İlişkisi, 155

¹³⁵ Okuyan, Kabir Azabı, s.294

¹³⁶ Maturidî, Tevilât-ü Ehli's-Sünne, c.5, s.269

¹³⁷ Tevbe, 9/101

¹³⁸ Elmalılı, Hak Dini Kuran Dili, c.4, s.400

ayetleri de aynı bağlamda anlar. O, bu ayeti yorumlarken azap aşamasını üçe çıkarmıştır. Ona göre ayetin anlamı dünyada kılıç korkusu, ahirette kabir azabıdır. Büyük ateş ise cehennem ateşidir.¹³⁹

Münafıklara yönelik zikredilen ayetteki iki azaptan ilkiyle ilgili olarak müfessirler; cemaatten kovulma, münafıkların mallarından zekat alınması, iki yüzlülüklerinin izharı nedeniyle itibarlarının yitmesi, dünyevi menfaatlerden mahrum kalmaları,¹⁴⁰ zihinsel karışıklık ve bunun tabii sonucu olarak baş gösteren ruhsal sıkıntılar, dünyevi iş ve uğraşlarında içine düşecekleri başarısızlık gibi çeşitli açıklamalar yapmışlardır.¹⁴¹

Aslında bu ayette verilmek istenen en önemli mesaj, gaybı Yüce Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğidir. Gerek şehrin çevresinde gerekse şehrin içerisinde ikiyüzlülük yapanların bulunduğu vurgulanarak bunların kimler olduğunun Peygamber tarafından bilinmediği ifade edilmektedir. Nitekim münafıkların adeta sosyal bir katman teşkil edecek kadar çok olduğu Medine tecrübesi, bunun örnekleriyle doludur.

“Dünya hayatında onlara azap vardır. Ahiret azabıysa daha şiddetlidir. Onları Allah'tan koruyacak kimse de yoktur.”¹⁴²

“Kalplerinde hastalık olanlarınsa pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış) böylece kafir olarak ölüp gitmişlerdir. Onlar her yıl, bir veya iki kez (çeşitli belalarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar.”¹⁴³

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere söz konusu iki azabın dünyada gerçekleştiği, “iki” ibaresiyle kastedilenin mutlak sayısal değere tekabül etmediği yani çokluk anlamına gelebileceği

¹³⁹ Eşâri, İbâne, s.107

¹⁴⁰ Mustafa İslamoğlu, Hayat Kitabı Kuran, İstanbul, 2008, c.I, s.359

¹⁴¹ Muhammed Esed, Kuran Mesajı, İstanbul, 1999, c.1, s. 380

¹⁴² Ra'd 13/34

¹⁴³ Tevbe 9/125-126

muhtemeldir. Yine iki kez denenme işlemi, Tevbe 101'deki iki azabın da dünyevi olduğunun kanıtıdır.¹⁴⁴ Yukarıdaki ayetler aynı bağlam içerisinde düşünüldüğünde, kastedilenin kabir azabı olmaması mümkündür.¹⁴⁵

4.3.5. Birden Fazla Ölüm ile İlgili Ayet

“Ölüler iken sizi dirilten sonra sizi öldürecek sonra diriltecek ve O'na döndürüleceğiniz Allah'ı nasıl inkar edersiniz?”¹⁴⁶

Tevilât müellifi Maturîdî ayetteki, “ölüler iken” ibaresini “*nutfe (sperm) halindeyken*” şeklinde tevil eder. Ona göre burada kastedilen mana, nutfe halinden sonraki inşa/yaratılış süreci sonra dünyadaki ecelin gelişiyile vuku bulacak ölümdür. Ardından ba's, yani ahiretteki yeniden dirilme ve huzur-u İlahiye varış kastedilir. Allah'a dönüş olmaksızın yaratılan hayat ve ölüm ise abestir. Hak Teala abesten müstağnidir.¹⁴⁷

Başka ayetlerde de izah edildiği gibi insanın bu dünyadaki varoluşundan önceki yokluk hali ölüm şeklinde nitelenmiştir. Bu durum “*Bundan sonra siz öleceksiniz sonra kıyamet gününde diriltileceksiniz*”¹⁴⁸ ayetinde de vardır. Dünyadaki varoluştan sonra ölüm ve peşinden yaşanacak ahiretteki varoluş arasında, kabir hayatı şeklinde bir yaşamdan söz edilmemiştir.¹⁴⁹

4.3.6. Yakın Azap ile İlgili Ayet

“En büyük azaptan önce onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler.”¹⁵⁰

Bu ayet-i kerime de kabir azabına delil gösterilmiştir. Çünkü büyük azap ahiretteki azaptır, ondan önceki de kabir azabı olabi-

¹⁴⁴ Okuyan, Kabir Azabı, s.248

¹⁴⁵ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış”, s.163

¹⁴⁶ Bakara, 2/28

¹⁴⁷ Maturîdî, Tevilât-ü Ehli's-Sünne, c.1, s.29

¹⁴⁸ Müminun 23/15

¹⁴⁹ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.157

¹⁵⁰ Secde, 32/21

lir.¹⁵¹

Muhammed Esed buradaki yakın azabın, yakınlığından hareketle dünyada gerçekleşeceğini savunmuştur.¹⁵² Nitekim dünyada çekilen sıkıntılara da azap adı verilmektedir. Yakınların ve sevgililerin ölümü, ciddi kazalar, kayıplar, başarısızlıklar türünden ferdin uğradığı musibetler ile fırtına, deprem, sel, salgın hastalık, kıtlık, anarşi, savaşlar türünden yüz binlerce insanın aynı anda maruz kaldığı felaketler insan için bir tür azap niteliği taşır. Bu felaketlerin gönderilmesiyle ilgili hikmet, insanların “*azab-ı ekber*” denen felakete karşı duyarlı olması ve sonuçta bu büyük azabı çağıran hayat tarzından vazgeçmeleridir.¹⁵³

Eğer bu ayetteki “*yakın azap*”tan kabir azabı kastedilseydi o zaman “*Belki geri dönerler/ belki tuttukları yoldan vaz geçerler.*” şeklinde ifade edilen mananın karşılığı bir sorun haline gelirdi. Zira kabre giren birinin artık geri dönme umudu da imkanı da yoktur. Ayrıca bu ayette Yüce Allah fasıklara tattıracağı azabı, “*azâb-ı ednâ*” ve “*azâb-ı ekber*” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Dünya azabı olan *azâb-ı ednâ* (yakın azap) onlara bir uyarı mahiyetindedir.¹⁵⁴

Netice olarak görülmektedir ki kabirde azabın varlığını reddedenler, ilgili ayetlere getirilen yorumlara katılmamakta hatta ilgili yorumları zorlamadan ibaret görmekte-dirler. Onlara göre, bu konuda adeta önce karar verilmiş sonra delil araştırmasına girişilmiştir. Ayetler bağlamlarından koparılarak değerlendirilmiş, bu da metni doğru anlamının önüne geçmiştir.¹⁵⁵

Kabir hayatını reddedenlere göre bu inancı kabul etmek, ahiret hayatıyla ilgili çeşitli çelişkilerin doğmasına yol açmaktadır. İnsanlar kabirde hesaba çekileceklerse ahiretteki hesap, ahirette hesaba çekileceklerse kabirdeki hesap, zait ve gereksiz hale gelmekte-

¹⁵¹ Ardoğan, Delillerden Temellere, s.296

¹⁵² Esed, Kuran Mesajı, c.2, s.847

¹⁵³ Mevdûdî, Tefhim, c.4, s.365

¹⁵⁴ Okuyan, Kabir Azabı, s.262, Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s. 271

¹⁵⁵ Okuyan, Kabir Azabı, s.300

dir. Bu hem kabir suali hem de azap ve nimeti için geçerlidir.¹⁵⁶ Öte yandan savunanlara göre ise kabirdeki azap ve nimet, ahiret hayatının adeta bir mukaddimesi mesabesindedir.

Kabirde azabı reddedenler, konuyla ilgisi bulunmayan ayetlerin kabir azabına delil olarak getirildiğini iddia etse de bu doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Zira yukarıda incelediğimiz ayetleri tek başına da ele alsak, siyak-sibaki içerisinde de değerlendiresek metnin muhtevası ve vurgusu gereği ihtilaf muhtemeldir. Haddizatında birden fazla ölümden ve dirilmeden bahseden ayetleri, haber-i vahit dahi olsa hadislerdeki açıklamalara eklemleyerek anlamak yadırganacak bir tutum değildir.

Kuran'dan kabir azabının varlığının ortaya çıkmadığını savunanlar, insanın ölüm sonrası durumundan bahseden bazı ayetleri kanıt olarak ileri sürerler. Örneğin, *“Onlar ilk ölüm dışında başka ölüm tatmazlar.”*¹⁵⁷ ayeti bu konuda en net ifadeyi barındırmaktadır. Bu savunma kendi içinde bir paradoksu da beraberinde getirmektedir. Zira *“tek ölüm”*den bahseden ayetler kabir azabının yokluğuna delilse *“iki ölüm”*den bahseden ayetler de varlığına delildir, denilebilir.

Kabir azabı ve berzah hayatına kanıt olarak ileri sürülen başkaca ayetler de bulunmakla birlikte temelde zikredilenler bunlardan ibarettir. Ayetlerin tefsirlerinde, kabir azabına atıf yapanlar bulunduğu gibi bu görüşü eleştirenler de mevcuttur. Özellikle yakın çağda yazılan tefsir kitapları, bu hususta daha farklı düşünmekte ve yeni yorumlar getirmektedir. Ancak bu konuyla ilgili klasik tefsir-

¹⁵⁶ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.161-162

¹⁵⁷ Duhan, 44/56; Kâdi Beyzâvi (ö.1286) ‘kabir azabının ispatı’ babında *“Sen kabirde olanlara işittirecek değilsin”* (Fatır/22) ayetiyle birlikte bu ayetin, muhaliflerce delil olarak ileri sürüldüğünü belirttikten sonra şu açıklamayı yapar: *“Birinci ayetin manası, dünyadaki nimetlerin kesildiği gibi cennetteki nimetlerin kesilmeyeceği yönündedir. Ölüm tek değildir zira Musa ve İsa (as) zamanlarında Allah Teala, insanların pek çoğunu (öldürüp tekrar) diriltmiştir. İkinci ayetle ise işitmenin yokluğundan, medfun olanların işitmesinin yokluğu manası çıkmaz.”* Kâdi Beyzâvi, Tavâliu'l-Envâr min Metâliu'l-Enzâr, (Arapça bölüm) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s.249

lere baktığımızda, halef müfessirlerin seleflerinin ayak izlerini takip ettikleri, usulde ve yorumda geleneğe bağlı kaldıkları görülmektedir.

Yine kabir hayatı ile ilgili Kuran'da vazıh bir ayet yer almasına karşın pek çok Kuran mealinin indeksinde “*kabir ve kabir hayatı*”, “*kabir azabı*” gibi ifadelerle rastlanması, itikadî görüşlerin mealler üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir.¹⁵⁸

Kabir azabına bu kadar önem verilmesine rağmen Kuran'da açıkça zikredilmemesi İbn Kayyım'ın dikkatini çekmiş ve O, bunun yaratacağı istifhamları öngörerek bir izahat getirmeye çalışmıştır. Ona göre, Peygambere iki çeşit vahiy gönderilmiştir. Bunların biri Kuran iken diğeri ise hikmettir. Selef alimlerinin ittifakı üzere hikmetten maksat sünnettir. Sünnete ittibanın gerekliliği, gayr-ı müslimler dışında bütün müminler tarafından kabul edilmiş bir vakıadır.¹⁵⁹

İlk dönemlerden itibaren İslam düşüncesi geleneğinde, akaid konularında spesifik sorgulamalar yapılmamasına karşın bu sorgulamanın bugün yüksek sesle ifade edilir hale gelmesinin toplumsal ve tarihsel şartları bulunduğu da bir başka hakikattir. Şu var ki geçmişin dünyasında dini tutum daha çok duyguyla temellenirken bugün, rasyonel bilgi ile örülmekte ve takviye edilmektedir. Materyalizm ve pozitivizm ile kutsanan modern idrak, duygusal ya da bilişsel tutuma dönüştüreceği davranışları her şeyden evvel usa vurmayı tercih etmektedir. Dini aidiyetlerine rağmen kutsalla ilişkisini ancak pamuk ipliği mesabesinde sağlayabilen modern insan, rasyonalize edemediği bilgiye mesafeli durmaktadır.

¹⁵⁸ Hasan Basri Çantay, Kuran-ı Kerim ve Meal-i Kerim, Haz. Yekta Saraç, İndeks bölümü, İstanbul, 1957 ; Komisyon, Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s.12, TDV Yayınları, Ankara, 2001

¹⁵⁹ İbn Kayyım, Kitâbü'r-Ruh , s.108. İbn Kayyım görüşünü bazı ayetlerle delillendirme yoluna gider: “Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” (Cuma 62/2) “Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır.” (Ahzab 33/34)

Öte yandan dinî mirasımıza yönelik artan eleştiriler, kabir azabı gibi asıl temellendirmesini hadislerden alan hususların, yeniden eleştiriye tabi tutulmasına sebebiyet vermektedir. Kuşkusuz İslam kültürü, Kuran üzerinden orijinalliğini korumuş bulunmakla birlikte tarihin akışı içerisinde temas ettiği medeniyetlerle kültürel etkileşimde bulunmasına bağlı olarak çeşitli bidat ve hurafelerin istilasına maruz kalmıştır. Hurafelerle mücadele adına, kısaca gelenek dediğimiz; teolojik ve sosyolojik birikime yöneltilen eleştirilerden yerleşik inançlar da payını almaktadır.

4.4. Kabir Azabına Delil Olarak Sunulan Hadisler ve İti-razlar

Kabir azabı ve berzah hayatı konusu incelendiğinde, bu inancın temellendirilmesinde asıl dokuyu hadislerin meydana getirdiği görülmektedir. Kuran'da tartışmalara son verecek delaleti ve sübutu kati ayetlerin bulunmamasına karşın çeşitli hadislerde konunun ele alınması ve farklı tariklerle nakledilmiş olması, kabir azabının akaitlerde yer almasını sağlamıştır. Bugün süren tartışmanın sebebi ise hadislerin tevatür derecesinde değil âhâd kategorisinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Bu husustaki en kritik tartışma, haber-i vahitlerin inanç esaslarının belirlenmesinde esas kabul edilip edilemeyeceğidir. Hadisçilerin ve çoğunluk fıkıhçıların aksine kelam ulemasının yaklaşımı, âhâd haberlerin akaid sahasında delil kabul edilmesinin söz konusu olamayacağı yönündedir.¹⁶⁰ Kabir azabı, sırat ve mizan gibi ahiret ahvali hakkında varit olan hadisler, tevatür derecesine ulaşmamaktadır. Mütevatir niteliği taşımayan haberler, zannî bilgi

¹⁶⁰ Râzî, Usulî'd-Din, s.28; Kâdî Abdülcebbar, Usulî'l-Hamse, c.2, s.719; Maturîdî, Kitâbü't-Tevhit, thk. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970, s.9

Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâli, el-Mustasfâ, Ter: Yunus Apaydın, c.1, s.218-240, Kayseri, 1994. Haber-i vahidin akaid sahasında geçerli bir delil olarak kabul edilmemesi ilkesel düzeyde vaz edilmiş olmakla birlikte bir kısım selef uleması hadislerde mütevatir şartı aranması bir yana, âhâd haberleri dahi bir kanıtlama usulü şeklinde kullanmıştır. (Bkz. İsa Yüceer, Kelam İlminin Felsefeleşmesi Süreci, s.23 ; Mustafa Bozkurt, Müslüman Kelamında Haberin Bilgi Değeri, s.83-100)

ifade eder.¹⁶¹ Herkes için bağlayıcılık özelliği taşıyan inançların, “*garîb hadisler*” üzerine bina edilmesi ve asırlarca Ehl-i Sünnetin itikadı olarak öğretilmesi eleştiri konusu yapılmayı hak etmektedir.¹⁶²

Kabir azabı semiyâtâta ait bir konudur. Peygamberin geçmişe ait bilgisi de geleceğe ait bilgisi de vahiyle sınırlıdır. Ahiretle ilgili tartışmalara, Kelam kitaplarında semiyât bahisleri içerisinde yer verilmesine karşın bu tartışmalar sırasında hadislerin delil olarak kullanılması, Kuran dışı vahyi kabul eden bir geleneğin ürünüdür.¹⁶³

Haber-i vâhit, mütevâtir sünnetin dışında kalan, Resulullah’tan itibaren adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan bir veya iki yahut tevatür derecesine ulaşmayan sayıda sahabenin, daha sonra tabîinin ve tebeu’t-tâbiînin rivayet ettiği, metninde şâz ve illet bulunmayan ve zann-ı galip ile sabit olan habere denir. Bir habere, rivayet yollarının çoğalması sebebiyle “*meşhur*” denilse bile bu haber âhâd olmaktan çıkmaz.¹⁶⁴

Kabir azabı hususundaki rivayetlerin hadis ilmi ve literatürü açısından mütevâtir olmadığı, onu ret edenler tarafından bahusus vurgulanmaktadır. Bu sebeple hem Münker Nekirin varlığını hem de azaba inanmanın vacip olduğunu iddia etmek doğru bir anlayış değildir. Zira bu, rivayetlerle iman esası belirleme sonucunu doğurur ki bu durum ya da yöntem telafisi imkansız daha büyük sorunlara yol açabilir.¹⁶⁵

Âhâd haberleri reddedenlerin öne sürdüğü kanıtlardan biri; Hz. Peygamberin bir yatsı namazını iki rekat olarak kılması üzerine,

¹⁶¹ Kılavuz, İman Küfür Sınırı, s.120,

¹⁶² Ateş, İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, s.274

¹⁶³ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.18

¹⁶⁴ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, DİA, c.14, s.349 ; (Detaylı bilgi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri, İstanbul, 2014)

¹⁶⁵ Okuyan, Kabir Azabı, s.134

orada bulunanlardan Zu'l-Yedeyn isimli bir sahabinin peygambere durumu bildirmesi ve fakat Onun Zu'l-Yedeyn'in haberini kabul etmeyerek Ebubekir, Ömer ve aynı safta bulunan diğer sahabilerden haberi tahkik edip doğruluğunu öğrendikten sonra namazı tamamlayıp sehiv secdesi yapması hadisesidir.

Haber-i vâhidi burhan kabul edenlerin de pek çok delilleri vardır. Örneğin Hz. Peygamberin, yakın olsun uzak olsun yabancı memleket hükümdarlarına İslam'ı tebliğ etmek maksadıyla elçiler göndermesi; haber-i vâhit ile amel etmenin gerekli olduğunu gösteren en güzel delillerdendir. Zira gönderdiği Muaz bin Cebel, Ebû Musa ve Ebû Ubeyde gibi isimlerin haberleri de gittikleri yerler için âhâd haberdî. Kabir azabına delalet eden sahih hadisler, hayli fazladır. Her ne kadar her biri tek başına âhâd haber kabilinden ise de bunların ortak paydası, tevatür oluşturmaktadır.¹⁶⁶ Hadisler tek tek tevatür derecesine ulaşmasa da mana itibariyle mütevatirdir.¹⁶⁷ Bu fikri savunanlara göre sahih haber-i vahit, hem amelde hem itikatta zanni de olsa delil niteliğini haizdir.

Kabir hayatının içeriğe itiraz edenlere göre ruhun kabirde cesele döneceğini bildiren hadisler, senet bakımından muteberse de metin bakımından sağlam gözükmemektedir. Ölülerin birbirleriyle uykuda ve uyanırken görüştüğü söylenmektedir. Uyanırken görüşmenin delili olarak da Miraç hadisesi ileri sürülmektedir. Kuşkusuz Peygambere ait özelliklerin diğer insanlar için de söz konusu olabileceğini düşünmek, peygamberlik makamına saygısızlık demektir. Üstelik Peygamberin gördüğü rüyalar vahiyle desteklenmekte ve bu rüyalar bazen bir iletişim kanalına dönüşebilmektedir. Haddi zatında rüyanın bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi çok sübjektif bir alan açar ki bunun nereye varacağını kestirmek mümkün değildir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, c.3, s.607

¹⁶⁷ Sadüddin Teftâzânî, Şerhu'l- Akâid, s. 47

¹⁶⁸ Okuyan, Kabir Azabı, s.225

Kabir hayatıyla ilgili muhkem bir ayet bulunmadığından rivayetlerin sayısında da ilk dönemler ile sonraki dönemler arasında artan bir oran göze çarpmaktadır. Bu sebepten ilk kaynaklarda yer alan ve kabir azabının varlığını savunan Ehl-i Sünnet bilginlerinin temel delillerini teşkil eden hadisleri incelemekle yetineceğiz.

4.4.1. Kabir Azabının Beviden Kaynakladığına Dair Hadis

“Hz. Peygamber bir kabre uğradı ve ‘Bu ikisi azap görmektedir, azapları ise büyük günahattan değil, aksine biri idrardan sakınmaması diğeri laf taşınması nedeniyle’ dedi ve ekledi: ‘Beviden kaçının çünkü kabir azabının tümü ondandır.’ Hz. Peygamber bundan sonra taze bir hurma dalı alıp ikiye ayırmış, her birini bir mezarın üzerine koymuş; (beraberindekiler) bunu niye yaptığını sorduklarında ise ‘bunlar kuruyuncaya kadar belki azapları hafifletilir’ şeklinde cevap vermiştir.”¹⁶⁹

Hadisin farklı tariklerinde çeşitli ilaveler ve bazı değişiklikler bulunmakla birlikte ana metni bu şekildedir. Benzer bir hadis Cabir’e (r.a.) dayandırılarak Müslim’de geçmektedir ki onu zikretmeden geçmek yanlış olacaktır. Bu rivayete göre;

“Bir gün Nebi (as) tuvalet ihtiyacı için uzaklaşmış, Cabir de bir su kabıyla arkasından O’nu takip etmiştir. Hz. Peygamber örtünecek bir şey bulamadığı için vadinin kenarında bulunan iki ağaçtan önce birine yönelmiş ve o ağaçtan bir dal almıştır. Ardından Allah’ın izniyle dalın onu örtmesini istemiştir. Peşinden de diğer ağaca yönelmiş ve aynı şekilde ondan da bir dal alarak bu dallarla örtünmüştür. Daha sonra Cabir’in yanına döndüğünde ondan, o iki ağaçtan iki dal kesmesini ve kendisine getirmesini istemiştir. Sonra da ihtiyacını gi-

¹⁶⁹ İbn Hacer, Fethü'l-Bâri bi şerhi Sahihî'l-Buhârî, Kitâbü'l-Cenâiz, c.3, Bab:88; Hadisin metni ile ilgili çeşitli tenkitler bulunsa da mezkur hadis ve tarikleri hakkında yapılan bir araştırmada, hem Tayâlisî hem Ahmet bin Hanbel hem de İbn Abbas varyantlarının ravileri sika olarak belirtilir ve kimi tariklerde adalet ve zabt yönünden kusurlar bulunmakla birlikte hadisin genel olarak isnad yönünden sahih ve hatta manen mütevatire yakın olduğu belirtilir. (Bkz. Özdemir, Veysel, Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme, Ekev Akademi Dergisi, s.265-330, y.2014, sayı.59)

derdiği yerin sağına ve soluna bu dalları bırakmasını istemiştir. Cabir, kendisinden istenilenleri yerine getirdikten sonra 'Ey Allah'ın elçisi bütün bunların sebebi neydi?' diye sormuştur. Bunun üzerine Allah Resûl'ü 'içindekilere azap edilen iki kabre uğradım. O iki dalın yaşlığı devam ettiği sürece ve şefaetim sayesinde azaplarının hafifletilmesini istedim' şeklinde bir cevap vermiştir.¹⁷⁰

Hadisin Buhari tariki, meşhur haber niteliği taşıdığından Ehl-i Sünnete göre kabir azabı haktır.¹⁷¹ Ancak hadis ile ilgili çeşitli eleştiriler öne sürülmektedir. Hadis metin tenkidine tabi tutulduğunda, bazı istifhamların gündeme gelmesi doğal görünmektedir.

Örneğin bu anlatıda nezahetiyle tanıdığımız bir peygamberin, mezarlığın yanında ihtiyaç giderdiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Ayrıca ilk rivayetle bu uzun rivayet arasında pek çok mühim farklılık bulunmaktadır. Yine bu rivayet, sadece Cabir'in (r.a) şahit olduğu, kişiye özel bir mucizeyi kendi içinde barındırmaktadır. Farklı tarihlerden gelen ve her birinde ciddi farklılıklar bulunan rivayetler, kendi içlerinde çeşitli çelişkiler de barındırmaktadır.¹⁷²

Bir başka görüşe göre bu hadis toplumu oluşturan fertleri, içinde buldukları çeşitli olumsuz davranışlardan uzaklaştırmayı hedeflemektedir. Zira kabir azabının sadece bu iki fiile bağlı olması makul görünmemektedir. Bir beşer olan Hz. Peygamberin kabirdekilerin hallerini görmesi ve algılamasının kabul edilemeyeceğini¹⁷³ savunarak kabirdeki azaba itiraz eden kimi çağdaş kelamcılarının yaklaşımında öne çıkan şey, nebevi telakki ile ilgili bir paradigma ayrışmasıdır. Nebi'nin Kuran dışında vahiy alıp almadığıyla ilgili mülahazalar makalemizin sınırlarını aşacağından bu temel ihtilafı tespitle yetineceğiz.

Kuran açısından bakıldığında ise hadis, iki yönden eleştiriye

¹⁷⁰ Müslim, Zühd, 18

¹⁷¹ Ardoğan, Delillerden Temellere, s. 296

¹⁷² Okuyan, Kabir Azabı, s.390-394

¹⁷³ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.159

maruz kalmaktadır: Birincisi kabirde azap görülmesi, azabın kıyamet gününde hesap görüldükten sonra olacağını açıkça ifade eden ayetlere aykırı görünmektedir. Diğeri ise Hz. Peygamberin ölümlerinin kabrine diktiği hurma dallarının, onların azaplarının hafifletilmesine bir vesile olarak takdim edilmesidir ki bu, Kuran'da günahların affedilmesinin ve uhrevi cezaların kaldırılmasının sadece doğrudan Allah'a yapılan tövbe ve dua vasıtasıyla olacağı uyarısı ile çelişmektedir.¹⁷⁴

İnsanoğlunun elinden sadır olan toplu katliam, cinayet, tecavüz, zina, iftira vb. pek çok ağır suç bulunmasına rağmen kabir azabına sadece bu iki davranışın sebebiyet verdiğini kabul etmek kolay görünmemektedir. Bu durumda “şiddetli bir bedel niteliğini haiz ve kıyamete kadar süreceği söylenen bir cezalandırma modeli, niçin yalnızca bu suçları kapsamaktadır?” suali haklılığını korumaktadır.

4.4.2. Allah Resulünün Kabir Azabı Hakkında Dua Ettiğine Dair Hadis

“Hz. Peygamber, kabir azabından çokça Allah'a sığınırdu.”¹⁷⁵

Hz. Aişe'den çeşitli tariklerde gelen bu hadise göre, Nebinin Allah'a sığındığı şeylerin arasında kabir azabı da vardı. Bu tür dua içeriğine sahip bir rivayet, Ebu Hureyre'den de nakledilmektedir. Dua şu şekildedir: “Allah'ım kabir azabından, ateşin azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden ve Mesih Deccal fitnesinden sana sığınırım.”¹⁷⁶

Kuran'ın, şeytanın ve insanların kötülüklerinden Allah'a sığınılmasını emrettiği göz önünde bulundurulursa bunun, zarar vermesi mümkün olan varlıkların zararlarıyla alakalı olduğu görülür. Peygamberin kabir sorgusundan ve azabından Allah'a sığınması,

¹⁷⁴ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış”, s.155

¹⁷⁵ Buhari, Ezan, 149

¹⁷⁶ İbn Hacer, Fethü'l-Bâri, Kitâbü'l-Cenâiz, c.3, Bab:87 ; İbn Hacer aynı babda Yahudilerin kabirde azap gördüğü hakkında bir rivayeti de aktarır.

ümme arasında bir dua olarak benimsenmiş ve bize kadar ulaşmıştır. Yine Allah Resulü, ölümlerin defninden sonra kabirde sorgunun vukuundan hareketle onlar için dua edilmesini salık vermiştir.¹⁷⁷

Kabirde azabı reddedenler kabir azabından ve Münker Nekir sorgusundan Allah'ın mağfiretine sığınılmasına dair duaların, İslam inanç sistemine sonradan sokulduğunu savunmaktadır. Onlar bu hadislere mesafeli durmakta, metin eleştirisi yapmakta, bu tür hadisler aracılığıyla kabir azabı öğretisinin gelenekselleşerek devam ettiğini ve bugüne kadar ulaştığını savunmaktadırlar.¹⁷⁸

4.4.3. Münker-Nekir ile İlgili Hadis

Hz. Peygamber buyurmuştur ki: *“Ölü mezara konulunca gözleri mavi iki siyah melek gelir. Birine Münker, diğerine Nekir denir...”*¹⁷⁹

Öncelikle şunu belirtelim ki Münker ve Nekir, iki melek adı olarak sadece Tirmizî'de geçmektedir. Tirmizî, kabir azabıyla ilgili olduğu notunu düştükten sonra zikrettiği Ebu Hureyre hadisinin, hasen ve garîb olduğunu belirtir. Hadisin başka varyantları da vardır ve metinde kısmi değişiklikler göze çarpmaktadır.

Buhari'de geçen bir diğer hadis ise şöyledir:

Enes, Nebi'nin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *“Kul kabrine konulup arkadaşları ayrılıp onların ayak seslerini duyduğunda iki melek gelir ve onu oturtup kendisine, ‘Bu Muhammed hakkında ne derdin?’ diye sorarlar. Bu kul eğer müminse, ‘Onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim’ der. Bunun üzerine kendisine, ‘Cehennemdeki yerine bak. Allah onu cennetten bir mekanla değiştirdi’ denir ve o kul her iki yeri de görür. Şayet söz konusu kul kafir ve münafiksa Hz. Muhammet ile ilgili soruya, ‘Onu tanımıyorum, bilmiyorum. İnsanların onun için söylediklerini ben de söylüyordum’ cevabını*

¹⁷⁷ Ebu Davut, Sünen, Kitâbü'l-Cenâiz, 67

¹⁷⁸ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s. 160

¹⁷⁹ Tirmizî, Cenâiz, 70

verir. Ona da ‘Anlamadın ve tâbi olmadın öyle mi?’ denir ve kulaklarının arasına demir sopasıyla öyle bir vurulur ki insan ve cinler hariç ona yakın olan herkes çıkardığı sesi duyar.”¹⁸⁰

Görüldüğü gibi hadisin Buhari varyantında, sorgu meleği olarak iki meleğin geleceği belirtilmekle birlikte bir isimlendirmeye gidilmemektedir. Bu durumda meleklerin isimlerini Tirmizi’den öğrenmekteyiz. Ehli Sünnet alimleri, bu ve benzeri hadislerden hareketle kabrin sadece bir bekleme yeri olmadığını, dünyadaki yaşantıya müteallik bir şekilde burada bir ön sorgulama yapılacağını ve buna istinaden de berzah hayatının mahiyetinin tespit edileceğini savunmaktadır.

Öte yandan kabirde azaba itiraz edenler, insanların ahiretteki akıbetinin kabirde verilecek cevaplara göre değil, dünyada ortaya koydukları yaşam tarzlarıyla/amelleriyle belirleneceğini savunmaktadır. Oysa mezkur rivayette, verilen cevaba göre sanki cehennemlik birinin cennetlik haline geldiğinden bahsedilmektedir ki onlara göre, bu muhaldir.¹⁸¹ Bununla birlikte ahirette ya da berzahta, sorulan bir suale doğru yanıt verebilmek için cevabın sadece teorik bilgisine sahip olmak yeterli olmayacak ancak pratik bilgiyi elde edenler yanıt verebilmeye güç yetirebilecektir.

Yine onlara göre, yukarıdaki rivayet şu ayetle çelişiktir. “O ki hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.”¹⁸² Bu ayette de görüldüğü gibi ahiretteki akıbeti belirleyecek husus, “salih amel” olarak belirtilmektedir. Kabirde sorgunun yokluğunu savunanlara göre, Münker Nekirin “Rabb’in kim, peygamberin kim, dinin ne?” diye soru sorması Kuran’a aykırıdır. Çünkü Kuran’a göre, suçlulara günahlarından sorulmaz çünkü o gün herkesin yaptığı zaten apaçık

¹⁸⁰ Buhâri, Cenâiz, 68; Müslim, Cennet, 17 (Müslim’de hadisin sadece müminle ilgili kısmı bulunmaktayken Buhari’de kafir ve münafıkla ilgili kısmı da bulunmaktadır.)

¹⁸¹ Okuyan, Kabir Azabı, s.138

¹⁸² Mülk 67/2

ortaya dökülecektir.¹⁸³

Hadiste demir çubuklarla uygulanan bir cezadan bahsedilmektedir. Oysa başka bir rivayette, kabirdeki sorgulamadan başarı ile geçemeyenlerin cehennem çukurlarından bir çukurda ateş azabına maruz kalacağı iddia edilmiştir. Diğer yandan nurani varlıklar olup maddi bir yapısı olmayan meleklerin ellerine, madde olan demir nesnelere verilme nedeni; kolay kavranabilecek bir mesele değildir. Ayrıca Hac suresi 19-21. ayetlerin metnine¹⁸⁴ bakıldığında demir çubuklarla cezalandırma yönteminin ahirette uygulandığı görülmektedir. Bu tespit rivayetin asıl kaynağı hakkında bize bilgi vermektedir.¹⁸⁵

Kabir azabına itiraz edenler, yukarıdaki istidlallerinde pek tutarlı görünmemektedir. Bu bakış açısı ahirette yaşanacak pek çok cezalandırma yöntemini de akim bırakacaktır. Ayrıca fiziksel yapısı bulunmayan meleklerin, somut bir azabın uygulayıcısı olamayacağını savunmak, fazlaca materyalist bir yaklaşımdır. Hacc suresinde ifade edildiği veçhiyle meleklerin ahirette demir kamçılar kullanması ne kadar mümkün ise kabirde de mümkündür.

4.4.4. Kabrin Mahiyeti Hakkındaki Hadis

“Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olur.”¹⁸⁶

Teftazânî, yukarıdaki hadis ile birlikte idrardan sakınmayı telkin eden hadisi ve Münker-Nekir hadisini zikrederek bu konuda daha pek çok hadis bulunduğunu, bunların tek tek tevatür derece-

¹⁸³ Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s.266 ; *O gün ne insana ne de cinne günahından sorulmaz. Suçlular, nişanlarından (günahlarının izlerinden) tanınırlar. Rahman 55/39-42*

¹⁸⁴ “Şu iki grup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır: İnkâr edenlere ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir. Bununla karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritecektir. Bir de onlar için demir kamçılar vardır.”

Hacc 19-21

¹⁸⁵ Okuyan, Kabir Azabı, s.381

¹⁸⁶ Tirmizî, Kitâbü'l-Kıyamet, 26. Tirmizî, “Bu hadis garib ve hasendir, sadece tek bir vecihle rivayet edilmiştir” demektedir.

sine ulaşamasa da mana itibariyle mütevatir olduğunu kaydeder.¹⁸⁷

Bu hadise itiraz iki noktada toplanmaktadır. Birincisi bu hadise göre, insanların ölümlerinin hemen ardından ahiretin başlaması varsayılmaktadır. Oysa bu durum Kuran'ın ahiret tasviriyle bağdaşmaz. Haddizatında ölümden sonra yeniden dirilmeye kadar bir bekleme dönemi başlamaktadır. İkincisi bu rivayet, kabir hayatının ahiret hayatına teşbih edilerek anlatılmasının klasik bir örneği gibi görünmektedir.¹⁸⁸ Şayet azap, ruha uygulanan manevi bir azap ise bu pekala mümkündür. Lakin itirazların birleştiği nokta, ruh hayatı yetirdikten sonra algı yeteneği ortadan kalkan beden maruz kaldığı eziyet karşısında acı hissetmesinedir.

Kimi ilim adamlarına göre de bu hadiste kastedilen şey; kabrin kendisinin maddi anlamda bir cennete ya da cehenneme dönüşmesi değildir. Aksine burada kastedilen ahiret hayatıdır ve insanların bu ikisinden birine gideceklerine işaret edilmektedir.¹⁸⁹

4.4.5. Kabir Azabının İşitilmesi ile İlgili Hadis

Hz. Enes'ten gelen bir başka rivayete göre, “Resulullah bir kabirden ses işitince bu kişinin ne zaman öldüğünü sormuş, cahiliye döneminde öldüğü cevabını alınca sevinmiş ve eğer birbirinizi (bu korku nedeniyle) defnetmememizden korkmasaydım kabir azabını size işittirmesi için Yüce Allah'a dua ederdim' demiştir.”¹⁹⁰

Hadisin devamında Hz. Peygamber, ateşin azabından ve kabir azabından Allah'a sığınılmasını emretmiş ve orada bulunanlar da “önce cehennem azabından sonra da kabir azabından Allah'a sığınınız” diyerek dua etmişlerdir.

Bu hadise yöneltilen eleştiriler tutarlılık arz etmektedir. Cahiliye döneminde ölen insanlar, fetret döneminde ölmüşlerdir yani kendilerine peygamber mesajı ulaşmamıştır. Bu durumda, ‘Biz bir

¹⁸⁷ Sadüddin Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid, s.46-47

¹⁸⁸ Okuyan, Kabir Azabı, s.435

¹⁸⁹ Sarmış, Kabir Azabı, s.268

¹⁹⁰ Müslim, Cennet, 17; Nesâi, Cenâiz, 14

*peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz.*¹⁹¹ ayetine göre, bunlara azap edilmemesi gerekir. Yine ‘*Gerçek şu ki halkı habersizken Rabbin haksızlıkla ülkeleri helak edici değildir.*¹⁹² ayeti de yukarıdaki görüşü desteklemektedir.

Ayrıca bu hadis şu ayete de aykırıdır: “*Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Sen onlardan herhangi birinden (bir varlık işareti) hissediyor veya onlara ait cılız bir ses işitiyor musun?*”¹⁹³

Kabir azabını reddedenlere göre bu rivayetteki çelişki şudur: Kendisine Kuran dışı gaybın özellikle kabir halleri ile ilgili bütün detayların bildirildiğine inanılan Peygamber, kabirdekilerin azap çekmekte olduklarını bilmesine rağmen onların kimler olduğunu ve ne zaman öldüklerini bilememektedir. Bu kendi içinde tenakuz barındıran bir durumdur. Yine bu rivayetten Peygamber’in bazı şeyleri ümmetinden sakladığı, bildiği halde tebliğ etmediği sonucu çıkar ki ilgili Kuran ayetlerine¹⁹⁴ göre bu mümkün değildir.¹⁹⁵

Aslında buradaki tartışma, Kuran dışı vahiy meselesine gelip dayanmaktadır. Elbette Kuran dışı vahyi, kategorik olarak tümüyle reddetmek iddia sahibini bu noktaya taşıyacaktır. Ancak Kuran dışı vahyi kabul etmek, Peygamberin gaybın tümüne muttali olduğunu savunmak anlamına da gelmemelidir.

Kabir azabının varlığına ve mahiyetine itiraz edenlerin haklı olduğu bir nokta var ki o da kabir azabına yapılan vurgunun şiddetinde göze çarpmaktadır. Kabir azabı için Kuran’da sıkça belirtilen ve azapların en şiddetlisi olduğu vurgulanan cehennem azabından daha şiddetli intibai yaratmak, kabri cehenneme nazaran daha korkulası bir durak şeklinde sunmak, Kuran ve onun temel öte dünya vurgusuna ters düşmektedir.

¹⁹¹ İsrâ 17/15

¹⁹² Enam 6/131

¹⁹³ Meryem 19/98 ; Merdin, İslam’ın Pavlusları II, s.265

¹⁹⁴ Mâide 5/67

¹⁹⁵ Okuyan, Kabir Azabı, s.407-409

Konuyla ilgili kısaca temas etmek istediğimiz ve meşhur olmuş hadislerden biri de vefat eden kişinin ardından ağıt yakmakla ilgilidir. Ancak ölenin arkasından ağlamanın kabir azabına yol açacağına dair rivayeti Hz. Aişe, “*Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenmez!*”¹⁹⁶ ayetiyle reddetmiştir.¹⁹⁷

Sevdiğimiz birini kaybettiğimizde üzölmek ve göz yaşı dökmek gayet insani bir durumdur. Nitekim Peygamberimiz de oğlu İbrahim’i kaybettiğinde bu halden müstağni kalamamıştır. Yanlış olan; vefat eden birinin ardından dinimizce de yasaklanan aşırı tepkiler vermek, kendini paralayacak şekilde kontrolsüz tavırlar ortaya koymaktır.

Bedir’de öldürölen kafirlere Peygamberimiz, “*Rabbinizin size vaat ettiği şeyin gerçek olduğunu gördünüz mü?*” diye sormuş, Hz. Ömer de “*Cansız cesetlerle mi konuşuyorsunuz?*” demiştir. Resulullah ise “*Andolsun ki siz söylediğimi onlardan daha iyi duyamazsınız*” buyurmuştur.¹⁹⁸ Hz. Aişe bu rivayeti duyduğunda Kuran’a aykırılığını fark etmiş ve “*Şüphesiz sen öölere işittiremezsin!*”¹⁹⁹ ayetine dayanarak reddetmiştir. Zira “*...sen kabirde bulunanlara işittirecek değölsin*”²⁰⁰ ifadesinin, kafirler hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teala, “*Kalbi öölü bir kafire işittirmek, mezardaki öölüye işittirmek gibidir.*” şeklindeki benzetme ile kabirdekilerin işitmesinin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır.²⁰¹

Kabir sorgusu, mükafatı ve azabı konusunda zikredilen hadisler; aklın ve mantığın sınırlarında kalır daha ileriye gidemez. Muhakkak ki Yüce Allah bunları ve daha fazlasını yapmaya muktedirdir ancak ilgili rivayetlere bakıldığında akla ilk gelen hikmetin insanları şevklendirmek, iman etmeye heveslendirmek ve kafiri de

¹⁹⁶ Fâtır 35/18

¹⁹⁷ Buhârî, Cenâiz, 32 ; Nesâî, Cenâiz, 15

¹⁹⁸ Buhârî, Megâzî, 8

¹⁹⁹ Neml 27/80

²⁰⁰ Fâtır 35/22

²⁰¹ Merdin, İslam’ın Pavlusları II, s. 268

korkutmak olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁰² Kabir azabıyla ilgili hadislerin pek çoğu, en azından metin açısından problemlili gözükmektedir.²⁰³ Ayrıca hem aynı hadisin değişik varyantlarında hem de inancı temellendiren tüm hadisler arasında bir birlik de bulunmamaktadır.

Kabir azabının kimleri kapsadığı, zamanı ve süresi ile ilgili İslam âlimleri arasında bir ittifakın bulunmayışı da onu tartışmalı hale getirmektedir. Ancak Ehl-i Sünnet amentüsünün oluşmasında ilk söz söyleyenlerden olan Ebu Hanife ve Selefin ekseriyetinin, kabir azabının kâfirler ve asi müminler için olduğunu belirtmeleri; aslında içinde rızıklandırılmayı da tasvir eden bir berzah ya da kabir hayatından ziyade ağırlıklı azap ve ceza vurgusu yapılması, asıl maksadın müminleri kötü alışkanlıklarından arındırmaya yönelik bir niyet taşıdığı düşüncesi uyandırmaktadır.²⁰⁴

Kabir azabına sebebiyet vereceği belirtilen davranışların başta koğuculuk, gybet ve idrardan sakınmamak (istibraya dikkat etmemek) olmak üzere; yalan söylemek, Kuran'ı okuyup ahkamıyla amel etmemek, zina ve riba gibi yasaklanan fiillerden teşekkül ettiği hadislerden anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Öte yandan bazı davranış sahipleri de kabir fitnesinden ve azabından berî olacaktır. Bunlar, murabıtlar

²⁰² Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsîru'l-Hadis, Trc: Muharrem Önder-Vahdettin İnce, İstanbul, 1997, c.4, s.102 (Derveze, kabir azabına delil olarak ileri sürülen İbrahim suresi 27. ayetin tefsirinde yukarıdaki görüşlerini izah etmekte ve konuyla ilgili hadislerle yer verdikten sonra kendi değerlendirmesini bu şekilde yapmaktadır.)

²⁰³ Özdemir, "Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış", s.155

²⁰⁴ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.165; Ebu Hanife, kabir azabını inkar edenler hakkında en sert ifadeyi kullananlardan biridir. O, kendisine aidiyeti tartışmalı olan Fıkhü'l-Ebsât'ta, 'kabir azabını bilmem' diyen kişinin helake uğrayan Cehmiyye'den olduğunu belirtir. Kabir azabını savunan diğerleri gibi Tevbe-101 ve Tur-47. ayetleri delil getirerek kabir azabını inkar etmeyi, bu ayetleri inkar etmekle eş tutar. Daha da ileri giderek "ayetlere inanıyorum lakin tefsir ve tevilinin bu şekilde olduğuna inanmıyorum" diyeni de kafir olarak niteler. Çünkü ona göre bu ayetler tevili ve tenzili aynı olan ayetlerdendir. (el-Fıkhü'l-Ebsât, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, Mustafa Öz, İstanbul, 2015, s.56) İmam-ı Azam'ın hadis metodolojisi ve tekfir meselesindeki rikkati göz önüne alındığında, bu ifadelerin gerçekten ona aidiyeti şüphelidir.

²⁰⁵ Buhârî, Cenâiz, 88-89, Vudû, 55

(Allah yolunda sınırlarda nöbet tutanlar),²⁰⁶ şehitler,²⁰⁷ cuma günü ölenler,²⁰⁸ yatmadan önce Tebareke suresini okuyanlar şeklinde anılmaktadır.²⁰⁹

Hem kabir azabına neden olacağı belirtilen hem de kabir azabından koruyacağı ifade edilen bazı ameller ve hallerin sadece yukarıda belirtilen eylemler ile sınırlı kalması, bu hadislerin sıhhatinin sorgulanmasına ve metin tenkidine tabi tutulmasına yol açmaktadır. Özellikle Cuma günü ölmek gibi tümüyle Allah Teala'nın takdiri ile meydana gelecek bir durumdan hareketle kabir azabının kaldırılacağına iddia edilmesi kuşkuludur. İslam dininin yeryüzünde gerçekleştirmek istediği sosyal devrimlerle ilgili nice salih amel dururken sadece yatmadan önce mülk suresini okumanın, şiddeti hadislerde açık bir şekilde betimlenen bir azabı kaldırarak olması da izaha muhtaç bir duruma yol açmakta, en azından bu rivayetleri şüpheli kılmaktadır. Muhtemeldir ki bu rivayetlerin pek çoğu, terğib ve terhib nitelikli olarak söylenmiştir.

Kabir azabını reddedenlere göre, ihtimal içeren rivayetler üzerine akide bina edilmemeli, rivayetleri esas alıp ayetleri yorumlamak yerine, Kuran asıl kabul edilip nakiller ona göre değerlendirilmelidir. Kuran'ın *Kelâmullah* vasfıyla bugüne kadar korunarak geldiğinde hiç şüphe bulunmazken mütevatir özelliği taşımayan rivayetlerin, gerçekten Allah Resulü'nden sadır olup olmadığına ya itiraz gelecek ya da ihtiraz oluşacaktır. Yine kabir azabını savunanların, rivayetleri kurtarmak için ayetleri bağlamından kopararak tevil etmesi, Kuran'ın evrensel mesajına aykırıdır.²¹⁰

²⁰⁶ Müslim, İmâre, 50 ; Nesâî, Cihat, 39

²⁰⁷ Ahmet bin Hanbel, Müsned, IV, 131. Başka bir Hadis-i Şerifte "karın ağrısından, taundan (veba), boğularak ve yanarak ölenler ile karnında çocuğu ile ölenlerin de şehit olacağı belirtilir. (Taberâni, Mucemül-Kebir, thk. Abdülmeccid es-Selefi, Kahire, 1984, c.2, s.192) Böyle olunca bu sınıfa dahil olanların da kabir azabı çekmeyeceği düşünülmektedir.

²⁰⁸ Ahmet bin Hanbel, Müsned, II, 176; Tirmizî, Cenâiz, 72. hadisin garib olduğu kaydını düşer.

²⁰⁹ Dârimî, Fezâilü'l-Kuran, 19

²¹⁰ Okuyan, Kabir Azabı, s.203

Kabir azabını reddedenlere göre, Peygamberimiz kendisinden nakledilen sözlerin Kuran'a arz edilmesini, O'na uyuyorsa hadis olarak değerlendirilip öylece amel edilmesini belirtmektedir. Kabir azabıyla ilgili rivayetlerden bazıları, Kuran ayetlerine vurulduğunda ortaya gözle görülür bir uyumsuzluk hatta çoğu zaman açık bir tezat çıkmaktadır. En önemli sorulardan biri de bu kadar çok tasvir edilen ve akaitlerde yer edinen kabir azabının neden tebliğin parçası olmadığıdır? İtikadî sahada Kuran'da bulunmayan bir içeriğin, hadiste olması mümkün değildir. Tümüyle gaybın alanına giren bir konuda, Allah'ın elçisinin kendiliğinden bir şey söyleyemeyeceği açıktır.²¹¹ Nitekim nebevi sınır vahiyle belirlenmektedir. “*Deki: Ben sadece vahiyle sizi ikaz ediyorum...*”²¹²

Kabir azabını reddedenlere göre Fatıha suresinde Yüce Allah, hesap gününden bahsetmekte lakin hesap günlerinden bahsetmemektedir. Ölüm sonrasında artık muhatap ruhtur ve elbette kötülük sahibi olup cehennem hak edenlerin ruhları manevi bir ıstırap çekeceklerdir. Görülen korkunç rüyalar nasıl ki sahibini derinden etkiliyor ancak beden bir şey hissetmiyor ve zarar görmüyorsa kötülük sahibi insanlar da öldükten sonra benzer ya da daha şiddetli bir sıkıntı ve ıstırap hissedebileceklerdir. Ancak beden etkilenmeyecektir çünkü beden artık çürümüştür.²¹³

Kabirde maddi bir azabın varlığına itiraz edenlere göre bu inanç, kendi içinde cevaplanması gereken bazı müşkül sorular barındırmaktadır:

Kabirde sorgulama için diriltelen cesetler, ölmeden önceki bedenler midir? Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi yeni bedenler mi yaratılmaktadır? Ahirette diriltilecek olan bedenler, kabirde diriltelen bedenler midir? Bu durumda zaten dirilmiş olan bedenlerin, Kuran'da müteaddit defa ifade edildiği veçhiyle “*yeniden diriltilme*”si ne

²¹¹ Okuyan, Kabir Azabı, s.468

²¹² Enbiya, 21/45

²¹³ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.170; Okuyan, Kabir Azabı, s.222

anlam ifade edecektir? Kabir azabı kıyamete kadar devam ederse kabirdeki beden, sura üfürüldüğünde her şeyle birlikte helak olacak ve yeniden dirilme ondan sonra mı gerçekleşecektir? Hesap gününün mahşerde gerçekleşeceği beklenirken kabirde sorgulamanın kabul edilmesi, mahşerdeki sorgulamanın değerini yitirmesine yol açmayacak mıdır? Bedeni kabirde cehennem ateşine atılan kişi için ahirette yaşanacağı Kuran ile sabit olan yedi aşamanın anlamı nedir? Mahşerdeki sorgulama sonunda atılacağı cehenneme, çok daha önceden kabirde atılmış bir kişinin ikinci kez cehenneme atılmasının açıklaması nedir? Kabir azabını en çok hak eden iblisin, bundan kurtulmuş olmasını nasıl yorumlamak gerekmektedir? Bir kısım âlimlerin '*ruhların cennette olduğunu*' söyleyip diğer bazı alimlerin '*ruhların kabirde beklemekte olduklarını*' ifade etmelerinden doğan çelişki nasıl giderilecektir?²¹⁴

Kuran ölümü, mutlak yokluk olarak ifade etmektedir. Kabir azabıysa bu mutlak yokluğu değil, özel bir bedenle oluşan ara bir varoluşu ifade etmektedir. Kuran, insanın iki varoluşundan bahseder: Birincisi dünyada, diğeri de ahiretteki varoluştur. Kabir hayatını kabul edenler, bu iki hayat arasına bir de berzah hayatını eklemektedirler. Kabir azabı öğretisi, dinsel argümanlar ve ruh-beden ilişkisi açısından tutarlı olmadığı gibi belirli bir illetten de yoksundur.²¹⁵

*"Nihayet Sur'a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler. (İşte o zaman) 'Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu Rahman'ın vat ettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler' derler."*²¹⁶ Çağdaş bazı yorumculara göre ayette ifadesini bulan ve kabirden kalkanların yaşayacağı mezkur şaşkınlık, kabir hayatının yokluğuna delildir. Zira kabirde azap ya da nimete gark olmuş bir halde bulunulsaydı bu şaşkınlık

²¹⁴ Okuyan, Kabir Azabı, s.222-223

²¹⁵ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.176

²¹⁶ Yasin 36/51-52

yaşanmayacaktı.²¹⁷ Aynı zamanda bu ayetin ilk pasajında kabirden bir azap yeri şeklinde değil, bir uyku yeri şeklinde bahsedilmektedir.²¹⁸ Haddizatında kabirde yaşanan bir azap söz konusu olsaydı kabirden kalkmak azabın sona ermesiyle eşdeğer olacağından, sevinmeleri gerekecekti. Oysa böyle bir tasvir de söz konusu değildir.

Kuran'da insanların yaptıklarının karşılığını ahirette görecekleri belirtilmektedir. Şura suresi 40. ayete göre “*bir kötülüğün karşılığı dengi bir kötülüktür.*”²¹⁹ Öyleyse insan dünyada işlediği bir suça karşılık neden biri kabirde, diğeri cehennemde gerçekleşmek üzere iki ceza çekmektedir. Burada berzah hayatını, ahiret hayatının bir parçası şeklinde değerlendirmekle berzahı sadece bir bekleme yeri olarak kabul etmek arasındaki yaklaşım farkı belirleyicidir. Kuran'da dünya hayatı, kıyamet günündeki diriliş ve mahşer sahneleri ayrıntılı olarak anlatılırken Kuran'ın üçte biri neredeyse ahirete müteallik ve müteveccih iken kabir hayatıyla ve azabıyla ilgili delaleti açık tek bir sahne/anlatım bulunmayışı, kabir azabının varlığına itiraz edenlerin en belirgin söylemidir. Onlara göre, kabir azabı Allah'ın adaletine aykırıdır çünkü ilk çağlarda ölen kimseyle kıyamete yakın ölen bir kimsenin kabirde kalma süreleri bir değildir. Oysa izafiliği artık ispat edilmiş zaman mefhumu üzerinden yapılan bu eleştiri, yerinde görünmemektedir.

Kabir azabını reddedenlere göre Kuran ceza ve mükafatın birazının bu dünyada, çoğununsa ahirette verileceğini söyler. Üçüncü bir ceza-ödül yerinden bahsetmez. Yine Allah bize Kuran'da nasıl dua edeceğimize dair örnekler vermiştir. Örneğin “*Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver ve bizi ateş (cehennem) azabından koru.*”²²⁰ Eğer kabir hayatı diye üçüncü bir yaşam alanı söz konusu olsaydı “*bize kabir hayatında da iyilik ver*” şeklinde dua etmemizi de

²¹⁷ Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s. 260

²¹⁸ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış, s.165

²¹⁹ Okuyan, Kabir Azabı, s.216

²²⁰ Bakara 2/201

isterdi.²²¹

Burada görüldüğü gibi bilgi kaynağı olarak sadece Kuran'ın alınıp zanniliğinden hareketle âhâd haberlerin göz ardı edilmesi, epistemoloji temelli bir yaklaşım farklılığını öne çıkarmaktadır. Zira hadisler yoluyla ulaşılan bilgilerde, Allah Resulünün dualarının kabir azabından istiazeyi içerdiğini daha evvel belirtmiştik.

Kabir azabı diye bir şeyin bulunmadığını savunanlar, Allah'ın dininde olmayan bir şeyin sonradan ihdas edildiğini vurgulayarak bazı ayetler üzerinden müddeilerini ilzam ve itham edip, ayetleri adeta sloganlaştırırlar. *"... Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!"*²²² *"Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim olabilir? Onlar (kıyamet gününde) Rablerine arz edilecekler, şahitler de: İşte bunlar, Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir, diyecekler. Bilin ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerindedir!"*²²³

Onlara göre, kabir hayatına inanmak, iman esaslarına ilave yapmak demektir. Bunun iman esaslarından birini ret ve inkar etmekten farkı yoktur. Ayrıca kabir azabı ve mükafatı iddiasının Müslümanların ahiret inancını tahrip ettiğini de savunurlar.²²⁴ Ancak kabir azabına itikatlarında yer veren ulemanın kahir ekseriyeti, kabir hayatına imanın vücutiyetini belirtmekle birlikte, âhâd haberlere mebni olduğundan hareketle reddedeni tekfir etmemişlerdir. Bu da Selef ulemanın kendi metodolojilerine sadık kaldığını göstermektedir. Zira kabir azabı onlara göre aklen mümkündür.

Şayet kabir azabı sonradan ortaya çıkmış bir inanç ise bunun nereden çıktığına dair olası ipucunu, Kâdî Abdülcebbar vermektedir. O *"Kabir Azabının Faydası"* başlığıyla yaptığı anlatımda

²²¹ Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s. 266-275

²²² Enam 6/93

²²³ Hud 11/18

²²⁴ Merdin, İslam'ın Pavlusları II, s. 276-283

ahiretteki azabın, vacipleri ihmal edenlerin ve kötülük yapanların - ahiret inancının ne zaman gerçekleşeceği bilinmediği için- otokontrol sağlamasına ve kendilerini disipline etmesine yeteri derece katkı sağlamadığını düşünmektedir. Bu yüzden ahiretten daha önce varlığı kabul edilen bir yakın azabın, dinin hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacağını ummaktadır.²²⁵ Öyle ki mezkur inancın orijinal adının kabir hayatı ya da berzah hayatı olmasına karşın zamanla sadece kabir azabı şeklinde anılması ve yazılan eserlerde (Kuran-ı Kerim indekslerinde bile) meselenin sadece bu kısmının işlenmesi bu görüşü desteklemektedir.

Kuran'da detaylı bir şekilde anlatımı yapılan ahiret hayatı olgusunun mevcudiyetine rağmen kimi ulemanın kabir azabını öncelimesinin nedeni; dinin dünyevi ve uhrevi amaçları bağlamında toplumu disipline etmek, kötü fiillerden sakındırmak olmalıdır.²²⁶ Zira kabirler ve kabristanlar hayatın içindedir. Dinin pratik hedeflerinin realizasyonunda mezarlıkların, yaşadığımız doğal çevrenin sınırları içinde gözümüzün önünde tezahür edişi, kabir ziyaretleri, cenaze törenleri ve taziyelerin olgusal değeri motive edici bir etkiye sahiptir. Kabristanların önünden geçerken orada yatanların çeşitli eziyetlere duçar olduğu düşüncesi bile sıradan bir insanın tüylerini diken diken etmeye yetmektedir. Neticede insanoğlu için somut ve göz önünde olana inanmak soyut ve belirsiz bir vakitte vaat edilene iman etmekten daha kolaydır. İnsan için ayne'l-yakîn şeyler, ilme'l-yakîn şeylerden; somut soyuttan, şühûd alemine giren gaybî olandan daha makul ve makbul gelmektedir.

Öte yandan şayet kabir azabı diye bir şey bulunmadığı halde geleneksel ulema, fert ve toplum yararına hadis üreterek yahut sıhhatinden çok da emin olmadığı bazı rivayetlere sığınarak bir sosyoloji ve teoloji yaratmaya çalıştıysa bunun serencamı da ayrıca tetkik gerektirmektedir.

²²⁵ Kâdî Abdülcebbar, Usûl-i Hamse, 665.

²²⁶ Yar, Ruh Beden İlişkisi, s.178

Sonuç

Buraya kadar yaptığımız incelemelerde, kabir hayatına/azabına karşı ulema arasında üç farklı görüşün ortaya çıktığı anlaşılmaktadır:

1- Kabir azabının ruh meal ceset hak olduğunu ve buna inanmanın vücutiyetini savunanlar. (Ehl-i Sünnet ulemasının çoğunluğu böyle düşünmektedir.)

2- Kabirde azabı kabul etmekle birlikte beden faniliğinden hareketle bunun sadece ruha uygulanabileceğini düşünenler. (İbn Hazm ve Süleyman Ateş gibi kimi bilginler, bu grupta yer alır.)

3- Kabir azabını, delaleti açık ayet bulunmayışından ve hadislerin tamamının âhâd oluşundan hareketle tümüyle reddedenler. (Bazı Mutezili alimler ile modern bazı Kelamcılar ve düşünürler, bu grupta yer almaktadır.)

Zanni bir husus olduğu için iman esasları içerisinde yer almamakla birlikte akaid metinlerinde karşımıza çıkan kabir azabı bahsi, tarihin akışı içinde çeşitli şekillerde tartışılmışsa da bugünkü kadar radikal ve keskin bir yaklaşımla tetkik edilmemiştir. Gerek semâvî dinlerin metinlerini gerekse Kuran'ı incelediğimizde, kabir azabı hakkında somut ve açık verilerin bulunmadığını görmekteyiz. Konu tümüyle gaybın sahasına girdiğinden Kelam ilminde semiyat başlığı altında değerlendirilmekte ve bilgi kaynağımızın öncelikle vahiyden teşekkül etmesi zorunlu görülmektedir. Ahiret hayatı tasvirlerinden daha fazla akaid kitaplarını dolduran bir meselenin, inanca dair her şeyi ikmal ve itmam ettiği kuşku götürmeyen bir kutsal metinde, sarahaten yer almaması ve haber-i vahit niteliğindeki çeşitli hadisler yoluyla itikadi alana girmiş olması epistemolojik bir kördüğümüne yol açmaktadır.

Düne kadar ulemanın kahir ekseriyeti, kabir azabının varlığını kabul ederken bugün sorgulanması ve hatta reddedilmesinin sebepleri önem arz etmektedir. Anlaşılan o ki temel ayırım paradig-

matik olup dini telakkinin teşekkülünde ayet ve hadislere verilen ağırlık merkezi ile ilgilidir. Yani epistemolojiktir. Reddedenler bilgi kuramlarının merkezine Kuran'ı alıp ayetlerde delaleti kati bir hüküm bulunmamasından yola çıkarken kabul edenler, haber-i vahit nitelikli hadislerden itikat inşa etmekte sakınca görmemektedir. Kelamî tartışmaların neşv-ü nema bulmaya başladığı hicri II. asırdan itibaren ortaya konan görüşlerde kabir azabının var kabul edilmesi, müteahhirün için yeterli olmuştur. Zira onlara göre nebevi döneme daha yakın bir zaman aralığında yaşamış olan “öncekiler”, dini anlamada daha mahir ve yetkindir.

Kabir azabını reddedenlerin temel çıkışı ise tarihi süreç içerisinde dinin aslına ait olmayan çeşitli unsurların, başka kültürlerden İslam'a sirayet ettiği yönündedir. Kabir azabı inancı da çeşitli sosyolojik ve kültürel etkenlerle ortaya çıkmış olup bunların ayıklanması öncelikli hedeftir. Geleneğe bağlılık, âhâd bile olsa hadislere duyulan koşulsuz güven, kabir azabı inancının dindarlık üzerindeki pratik faydası, genel ortodoksiye aykırı görüş beyan etmenin taşıdığı olası riskler (tekfir), semî bir meselede yaygın bir kanı teşekkül etmişken aksini ispatlayacak burhanî kifayetsizlik gibi nedenler bu inancın akideleşmesinde etkili olmuştur.

Bu noktadan hareketle tarafların yaklaşımları usul açısından değerlendirildiğinde, her ikisinin de selefi bir iz taşıdığı görülmektedir. Şu farkla ki birinci grup geleneksel selefiligi örneklerken ikinci grup modern selefiligi temsil etmektedir.

Sünni düşüncenin temellerini atan alimler “*kabir azabı vardır*” derken sadece haberi delil kabul etmişlerdir. Buna karşın çağdaş araştırmacılar daha çok akla müracaat etmekte, akli istidlallerde bulunmayı bir yöntem olarak benimsemektedirler. Her iki tarafın da konu ettiği malzeme aynı nâsslardan müteşekkil iken metodolojik farklılık ihtilafın sürmesine yol açmaktadır.

Bazı çağdaş ilim adamlarının kabir hayatına itirazlarını incelediğimizde yüzleştığımız eleştirinin şiddeti, bizi bunun nedenleri

üzerinde düşünmeye itmektedir. Anlaşılan o ki yöntemsel ve epistemolojik itirazların dışında konu, akademik düzeyden uzaklaşarak gelenekle hesaplaşmada bir imkan olarak da görülmektedir.

Tartışma mevzuu ile alakalı hadislerin, kendi içinde birlik ve bütünlüğe sahip olmayışı ve haber-i vahitlerden teşekkül etmesi, problemi daha da zorlaştırmaktadır. Bildiğimiz şudur ki ilk akaid metinlerinin teşekkül ettiği zamanlardan bu yana gerek Mutezile ve Şia, gerekse İslam düşüncesinin ana omurgasını belirleyen Ehl-i Sünnet akidelerinin mündericatında, kabir azabı bahsi vücut bulmuştur. Kuran ve mütevatir sünnet gibi birincil kaynaklarda yer almamasına rağmen zamanla akideleşmiş ve gelenekle tevarüs etmiş bir inanç tartışılmadan, bilâ kayd-ü şart benimsenmek zorunda olmadığı gibi, bir hurafe ya da bidat muamelesine de layık görülmemelidir.

Kabir azabı inancı, aleyhindeki bütün tutarlı eleştirilere rağmen tarih boyunca bir sorunsala dönüşmeden benimsenmişse bunun arkasında yatan dini, sosyolojik, psikolojik ve tarihsel etkenler de tespit edilmelidir. Problem ile ilgili bilgi kaynaklarımız, üzerinde konsensüs sağlanacak bir zemini temin etmediği için ihtilafın ilanihaye sürmesi mümkündür. Fakat kabir hayatını savunmak ya da ret etmek, asla tekfir konusu yapılmamalıdır. Zira usul kuralları açısından kabirde azaba inanmak, küfrü gerektirmediği gibi inkar etmek de gerektirmemektedir.

Kaynakça

Abdülcabbar, Kâdi Ebu'l-Huseyn, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Çev: İlyas Çelebi, İstanbul, 2013.

Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Çev: Yunus Vehbi Yavuz, Bursa, 1978.

Askalânî, Ahmet b. Ali b. Hacer, Fethü'l-Bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhârî, Thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbüddin el-Hatip, Beyrut, Dârü'l-Mârife,

h.1379.

Ardoğan, Recep, *Delillerden Temellere*, İstanbul, 2014.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat.

_____, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, Ruh, Melek, Cin, İnsan*, İstanbul, 2002.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri*, İstanbul, 2007.

Bozkurt, Mustafa, "Müslüman Kelamında Haberin Bilgi Değeri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, y.2007, s. II.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Thk. İsmail Lütfü Çakan, Riyad, 1989.

Cevherî, İsmail bin Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, Thk. Ahmet Abdülgafur Attar, Beyrut, 1979.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev: Ömer Türker, İstanbul, 2015.

_____, *Kitâbü't-Târifat*, Çev: Arif Erkan, İstanbul, 1997.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *Kitâbü'l-İrşâd*, Çev: Bülent Baloğlu, Ankara, 2012.

Çantay, Hasan Basri, *Kuran-ı Kerim ve Meal-i Kerim*, Haz. Yekta Saraç, İstanbul, 1957.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Çev: Muharrem Önder-Vahdettin İnce, İstanbul, 1997.

Ebû Hanife, Numan bin Sabit, *El-Fikhü'l-Ekber*, Çev: Mustafa Öz, İstanbul, 2015,

el-Cerrâh, Raşid, "Kabir Azabı Tartışmasını Özeti", 2009, http://www.dr-rasheed.com/2014/02/blog-post_2.html

El-Cevziyye, İbn Kayyım, *Kitâbü'r-Ruh*, Çev: Şaban Haklı, İstanbul,

2007.

el-Habbâzî, Celâlüddin Umer bin Muhammed bin Umer, *Kitabü'l-Hâdî fi Usûli'd-Din*, (Nşr. Adil Bebek, “*Habbazî, Kelami Görüşleri ve el-Hadi Adli Eseri*” içinde), İstanbul, 2006.

Ertürk, “Haber-i Vâhid”, Mustafa, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996.

Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı*, İstanbul, 1999.

Eşârî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Müsallîn*, Çev: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul, 2005.

_____, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Çev: Ramazan

Biçer, İstanbul, 2010.

Fahru'r-Râzî, Tefsîr-i Kebîr, nşr. Abdurrahman Muhammed, Mısır, 1937.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisât fi'l-İtikât*, Çev: Ömer Dönmez, İstanbul, 2010.

_____, *el-Mustasfâ*, Çev: Yunus Apaydın, Kayseri, 1994

Gökçe, Cüneyt, “Berzah”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

Gümüshânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Câmiu'l-Mütün fi Hakki Envâi's-Sıfati'l-İlâhiyye ve Elfâzi'l-Küfri ve Tashihi'l-A'mali'l-Acibiyye*, Çev: Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel, s.58, İstanbul, 2015.

Harpûtî, Abdüllatif, *Tenkîhu'l-Kelam fi Akâidi Ehli'l-İslam*, Haz. Fikret Karaman, İstanbul, 2016.

Hatipoğlu, Mehmed Said, Hz. Peygamber ve Kuran Dışı Vahiy, Ankara, 2015.

İbn Haccâc, Ebu'l-Hüseyn Müslim, *Sahihi-i Müslim*, Thk. Sıdkı Cemil Attar, Beyrut, 2004.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitâbü'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-*

- Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1996.
- _____, *el-Usul ve'l Fûru*, Beyrut, 1984.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut, 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Faslu'l-Makâl*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2015.
- İbn Teymiye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed bin Abdülhalim, *Mecmu'u Fetevâ*, Riyad, 1991.
- İci, Adudüddin Abdurrahman, *Mevâkıf*, İran, 1907.
- İkbal, Muhammed, *İslam Düşüncesi*, Çev: Yusuf Kaplan, İstanbul, 2008.
- _____, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev: Ahmet Asrar, İstanbul.
- İsfehânî, el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb, *Müfredât Elfazü'l-Kuran*, Thk. Savfan Adnan Davudi, Beyrut, 1996.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kuran*, İstanbul, 2008.
- Kâdi Ebu Said Abdullah bin Amr bin Muhammed Beyzâvi, *Tavâliu'l-Envâr min Metâliu'l-Enzâr*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kırca, Celal, *İslam Dinine Göre Reenkarnasyon*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri, 1986.
- Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul, 1991.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, İstanbul, 2014.
- Kutsal Kitap (Yeni Dünya Çevirisi), Watch Tower and Tract Society of Pennsylvania, 2008.

- Makdisi, Hasen bin Ebi Bekir, *Gâyetü'l-Meram fi Şerhi Bahrül-Kelam*, Thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Mısır, 2012.
- Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed bin Muhammed bin Mahmud, *Kitâbü't-Tevhit*, Thk. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970.
- _____, *Tevilât-ü Ehli's-Sünnet*, Thk. Fatıma Yusuf el-Hiyemi, Beyrut, 2004.
- Merdin, Sadettin, *İslam'ın Paulusları II*, İstanbul, 2015.
- Mevdüdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhîmu'l-Kuran*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- Miftâhu'l-Kelimâtü'l-Kuran, Çev: Mahmud Çanga, İstanbul, 1994.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebşiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Thk. Claude Sellame, Dimeşk, 1993.
- _____, *Kitâbü't-Temhit li Kavâidi't-Tevhit*, Çev: Hülya Alper, İstanbul, 2007.
- Okuyan, Mehmet, *Kuran'a Göre Kabir Azabı*, İstanbul, 2015.
- Özdemir, Metin, “*Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış*”, *İslamiyât S:V* (2002), S.3, s.155-168.
- Özdemir, Veysel, “*Kabir Azabı ile İlgili Bazı Hadislerin İsnadları Üzerine Bir İnceleme*”, *Ekev Akademi Dergisi*, y.2014, sayı.59, s.265-330.
- Râzî, Fahrüddin, *Meâlimu Usûli'd-Din*, Çev: Nadim Macit, Erzurum, 1996.
- _____, *Tefsir-i Kebir*, Beyrut, (Baskı tarihi yok).
- Sarmış, İbrahim, *Rivayetler ve Yorumlarla Akaid Oluşturmak ve Kabir Azabı*, İstanbul, 2013.
- Sifil, Ebubekir, *Tahavî Akidesi Şerhi*, İstanbul, 2016.
- Sübkî, Taceddin, *Tabakâtü's-Şafiiyye*, Kahire, 1906.

- Suyûtî, Celaledin, *Âlemü'l-Berzah*, Çev: Bahaeddin Sağlam, İstanbul, 1985.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddin, *Kitâb-u Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi Kelam*. (Basım yeri ve yılı belirsiz.)
- Taberânî, Süleyman bin Ahmed bin Eyyub, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, Thk. Abdülmecid es-Selefi, Kahire, 1984.
- Taberî, Ebî Cafer Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kuran*, Beyrut, 1987.
- Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kuran*, Kahire, 1904.
- Teftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid/Kelam İlmî ve İslam Akaidi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Câmiu't-Tirmizî*, Thk. Muhammed bin Salih er-Racihi, Riyad.
- Tümer, Günay - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1997.
- Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat-Kabir Hayatı*, Konya, 1986.
- Yar, Erkan, *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık, *Bilgelik Peşinde - Din Felsefesi Yazıları*, Samsun, 2002
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Azap", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul.
- Yüceer, İsa, "Kelam İlminin Felsefeleşmesi Süreci", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 3, y. 2000, s.35-62.
- Zühaylî, Vehbe, *Tefsîrü'l-Münir fi'l Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Beyrut, 1991.